

RAPORT

POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH

DRUGA GENERACJA ELITY WŁADZY W ROSJI

WARSZAWA
PAŹDZIERNIK 2018

AUTORZY: BARTOSZ BIELISZCZUK, AGNIESZKA LEGUCKA

POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH

Druga generacja elity władzy w Rosji

Autorzy:
Bartosz Bielińczuk
Agnieszka Legucka

Warszawa, październik 2018 r.

© Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2018

Recenzent
dr hab. Agata Włodkowska-Bagan

Redakcja tekstu i korekta
Katarzyna Staniewska

Redakcja techniczna i projekt okładki
Dorota Dołęgowska

978-83-66091-10-8 (pb)
978-83-66091-11-5 (e-book)

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
ul. Warecka 1a, 00-950 Warszawa
phone (+48) 22 556 80 00, fax (+48) 22 556 80 99
pism@pism.pl, www.pism.pl

SPIS TREŚCI

Wnioski	5
Wstęp	7
Ewolucja rosyjskiej elity władzy	8
Znaczenie drugiej generacji elity władzy w systemie wewnętrznym Rosji	13
Znaczenie rosyjskiej elity drugiej generacji za granicą	17
Zakończenie	26
Rekomendacje	27
Indeks osób	28

WNIOSKI

1. **Druga generacja rosyjskiej elity władzy odgrywa ważną rolę w systemie polityczno-biznesowym Rosji.** Utrwala jego patologie: nepotyzm, korupcję i pranie brudnych pieniędzy. Jej członkowie są prawdopodobnie przyszłą elitą władzy w FR. Przemawia za tym fakt, że zajmują oni stanowiska w kluczowych gałęziach gospodarki (energetyka, bankowość, inwestycje) oraz wzmacniają pozycję własnych rodziców w rosyjskim systemie państwowym.
2. **Uprzywilejowane miejsce dzieci i krewnych członków rosyjskiej elity potwierdza tezę o mafijno-klanowym charakterze władzy w Rosji.** Pokazuje też nierówności społeczne, brak rządów prawa oraz poszanowania własności – wpływowi i bogaci Rosjanie korzystają z majątku państwowego jak z prywatnego.
3. Wśród najważniejszych układów rodzinnych można wyróżnić braci Arkadija i Borysa Rotenbergów, klany Siergieja Czemezowa, Jurija Kowalczuka, Igora Sieczina, Nikołaja Patruszewa i Giennadija Timczenki. Ich znaczenie **wskazuje, że system rosyjskiej władzy nie przeobrazi się wraz ze zmianą pokoleniową.**
4. **Błędnym założeniem USA oraz państw UE było przekonanie, że możliwe jest przeniesienie do Rosji zachodnich wartości i zasad (m.in. praworządności, transparentności) dzięki temu, że państwa Zachodu są atrakcyjne dla młodego pokolenia Rosjan.** Uważano, że przez edukację w zachodnich szkołach i uniwersytetach, a także przez powiązania biznesowe z obywatelami Rosji, dojdzie do westernizacji rosyjskiego systemu państwowego lub przynajmniej młodsze osoby staną się przychylnie państwu zachodnim. Jednak druga generacja elity władzy, tzw. dzieci Kremla, bardzo rzadko przyjmuje te wartości, a tym bardziej nie przejawia aspiracji, aby zmieniać system władzy. Bogaci i wpływowi Rosjanie kształcą swoje dzieci w prywatnych szkołach i na uniwersytetach, aby dać im lepszy start, a także zabezpieczyć je na wypadek sytuacji, kiedy nagle (np. gdy rodzice stracą władzę lub wpływy) będą musiały znaleźć się poza granicami Rosji. Jednocześnie elita władzy niechętnie przyznaje się do związków swoich dzieci z zachodnim systemem kształcenia, gdyż stoi to w sprzeczności z oficjalnie głoszonymi antyzachodnimi hasłami.
5. **Poprzez przepisywanie na członków rodziny swoich majątków rosyjscy oligarchowie unikają zachodnich obostrzeń nakładanych na rosyjskie firmy.** Pozwala to na utrzymanie stanu posiadania w krajach zachodnich bez konieczności rewizji antyzachodniego kursu polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie nowe sankcje amerykańskie zaczęły obejmować niektóre „dzieci Kremla”, co stanowi jakościową zmianę i wartę jest wdrożenia w Unii Europejskiej. **Bogaci Rosjanie korzystają z udogodnień w państwach europejskich** np. w postaci tzw. złotej wizy (możliwości uzyskania obywatelstwa) lub rezydentury poprzez inwestycje (możliwości stałego pobytu). W ten sposób szukają azylu dla swojej rodziny, a jednocześnie mogą być pewniejsi utrzymania dochodów i majątku (nieruchomości) poza kontrolą władz i sądów rosyjskich, dzięki temu, że w państwach zachodnich przestrzegane są zasady praworządności. Wówczas pieniądze zainwestowane za granicą, np. w nieruchomości, stanowią zabezpieczenie na przyszłość, a dzieci mogą być pewne, że poradzą sobie poza krajem (znając języki i warunki życia w Europie czy USA).

6. **Inwestowanie przez Rosjan pieniędzy uzyskanych z wątpliwych źródeł negatywnie oddziałuje na system demokratyczny i praworządność w krajach zachodnich.** Inwestycje te są na tyle znaczące, że mają pośredni wpływ na decyzje podejmowane przez przywódców europejskich państw. Chcąc zapewnić atrakcyjne warunki dla rosyjskiego kapitału w swoich krajach, przez wiele lat ignorowali oni jego pochodzenie.

WSTĘP

Jeden z najbogatszych i wpływowych Rosjan, Giennadij Timczenko, w wywiadzie dla rosyjskiej agencji TASS powiedział: „nie można zostawiać swoim dzieciom zbyt dużo. Należy je wychowywać, dawać dobre wykształcenie, a potem – powinny się usamodzielniać”¹. Tej zasady w praktyce nie stosuje żaden z rosyjskich oligarchów czy wpływowych polityków.

Od rozpadu ZSRS wyrosło pokolenie młodych, dwudziesto-, trzydziestoletnich, wykształconych i bogatych Rosjan – dzieci rosyjskiej elity władzy. Przywódcy Rosji niechętnie mówią o aktywności zawodowej swoich bliskich, gdyż układy rodzinne odzwierciedlają wiele patologii rosyjskiego systemu polityczno-biznesowego – pokazują nierówności społeczne, niesprawiedliwy podział dóbr czy brak poszanowania prawa w Rosji². Niniejszy raport stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywają w Rosji i za granicą wspomniane „dzieci Kremla”, czyli kolejne pokolenie wpływowych Rosjan.

Termin „dzieci Kremla” dotyczy potomków obecnej elity, głównie tych młodych ludzi, którzy są aktywni w gospodarce lub polityce Rosji i/lub mają znaczenie dla pozycji swoich rodziców w systemie władzy Federacji Rosyjskiej. Wśród nich należy wymienić: córki prezydenta Władimira Putina (Katierinę i Marię) oraz ich mężów (Jorrita Faassena i Kirilla Szamałowa), a także kuzyna prezydenta Igora Putina, jego syna Romana oraz Michaiła Szełomowa (syn kuzynki Putina, Lubow Szełomowej)³. Są to także potomkowie wpływowych osób w państwie: syn dyrektora Rosnieftu Igora Sieczina – Iwan; syn prezesa Banku Rossija Jurija Kowalczuka – Borys; synowie sekretarza Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej Nikołaja Patruszewa – Dmitrij i Andriej; syn wieloletniego dyrektora Rosyjskich Kolei Państwowych Władimira Jakunina – Andriej. W grupie tej znajdują się także dzieci rosyjskich oligarchów: syn Arkadija Rotenberga – Igor; syn Borysa Rotenberga – Roman; córka Giennadija Timczenki – Ksenia Frank; synowie Nikołaja Szamałowa – Jurij i Kirill; syn Siergieja Czemezowa – Stanisław. Do „dzieci Kremla” można zaliczyć także córkę i zięcia ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa – Jekatierinę i Aleksandra Winokurowa.

Warto postawić następujące pytania: Jakie funkcje pełnią „dzieci Kremla” w rosyjskim systemie władzy? W jaki sposób elita zabezpiecza swoją przyszłość w kraju i za granicą? Czy „dzieci Kremla” staną się wkrótce elitą polityczną Rosji? Czy – mając często kontakt z wartościami zachodnimi (demokracja, praworządność) poprzez edukację i wyjazdy – będą chciały zmieniać w tym kierunku współczesną Rosję?

Raport został podzielony na dwie części. Pierwsza analizuje znaczenie dzieci elity w systemie państwowym, a druga podejmuje kwestie roli „dzieci Kremla” w stosunkach między Rosją a państwami zachodnimi.

W wymiarze międzynarodowym rodziny rosyjskich polityków i oligarchów pomagają im w praniu brudnych pieniędzy oraz obchodzeniu zachodnich sankcji. Stało się to szczególnie ważne po 2014 r., kiedy w wyniku agresji Rosji na Ukrainę (nielegalna aneksja Krymu i wojna w Donbasie) państwa zachodnie nałożyły obostrzenia osobiste na Rosjan, odpowiedzialnych za te wydarzenia lub wspierających je (np. związanych z przemysłem energetycznym i zbrojeniowym). Ma to rosnące znaczenie w perspektywie kolejnych sankcji planowanych przez USA w związku z ingerencją Rosji w amerykańskie wybory prezydenckie. Jak dotąd dzięki przepisaniu majątków na dzieci rosyjska elita mogła uniknąć zajęcia przez organa USA i państw UE swoich

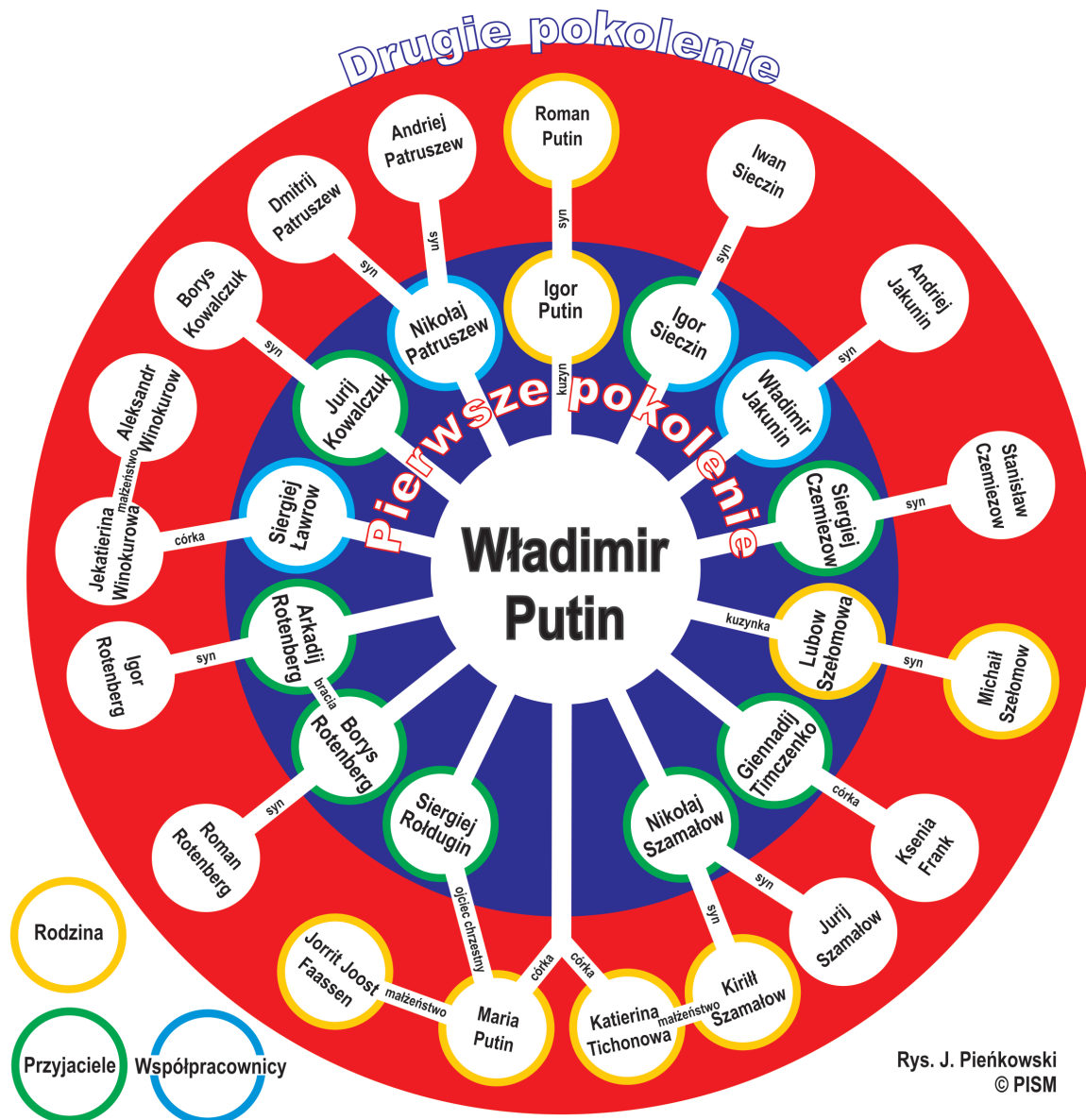
¹ R. Szejnow, *Akcji SOGAZA dostalis' doczkie*, „Nowaja Gazeta”, 10 listopada 2016 r., www.novayagazeta.ru/articles/2016/11/10/70486-aktsii-sogaza-dostalis-dochke.

² Nie ułatwiają tego ich dzieci, które chętnie chwala się w sieciach społecznościowych swoim bogactwem, m.in. na portalu Instagram pod #Rich Russian Kids.

³ *Putin and the Proxies*, OCCRP, www.occrp.org.

nielegalnie zdobytych aktywów, utrzymywanych za granicą (często w rajach podatkowych). Ze względu na ostatnie obostrzenia zastosowane przez USA, które uwzględniły niektórych członków rodzin rosyjskich oligarchów, polityka ta ulega zmianom.

Rys. Pierwsza i druga generacja rosyjskiej elity władzy

Oprac. Jakub Pieńkowski.

Ewolucja rosyjskiej elity władzy

Elitę definiuje się jako wąską część społeczeństwa, która jest świadoma swojej odrębności⁴. Elita władzy jest natomiast „grupą rządzącą w społeczeństwie i składa się z ludzi, którzy po-

⁴ M. Stefaniuk, *Teoria elit Vilfreda Pareta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001; M. Żyromski, *Gaetano Mosca – twórca socjologicznej teorii elity*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996; J. Kullberg, J. Higley, J. Pakulski, *Elites, institutions and democratisation in Russia and Eastern Europe*, w: G. Gill (red.), *Elites*

dejmują decyzje o znaczeniu ogólnonarodowym⁵. Olga Krysztanowska, socjolog badająca rosyjską władzę, dokonuje stratyfikacji elity, wyróżniając trzy jej poziomy: superelita, elita strategiczna i elita polityczna⁶. Rosyjska superelita to 20–30 osób w państwie. Jest to grupa dość hermetyczna i trudno dostępna, często opiera się na personalnych kontaktach z prezydentem FR⁷. Elita strategiczna to szersza grupa osób, powiązanych ze sobą często w sposób nieformalny, które biorą na siebie odpowiedzialność za podejmowanie decyzji i planowanie rozwoju państwa. Trzecią grupę stanowi elita polityczna, o przynależności do której decyduje zajmowane stanowisko polityczne, np. w parlamencie. Co ważne, frakcje i grupy interesu ukształtowane w elicie strategicznej i politycznej posiadają swojego reprezentanta w kręgu superelity.

Do elity strategicznej początkowo należeli autorzy transformacji rosyjskiej gospodarki i prywatyzacji, tzw. młodzi reformatorzy, a od 1996 r. wzrosło znaczenie oligarchów. W Rosji pojęcie to zmieniało swoje znaczenie wraz z ewolucją ich pozycji w systemie władzy⁸. Byli to ludzie, którzy zyskując ogromne pieniądze, zdobywali duży wpływ na politykę⁹. W latach 90. oligarchami nazywano ludzi, którzy wzbogacili się na prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw i zdobyli w ten sposób majątek. Byli samodzielnymi aktorami mającymi wpływ na politykę (wśród najważniejszych ówczesnych oligarchów wymienia się m.in. Borysa Bieriezowskiego, Władimira Gusińskiego, Michaiła Chodorkowskiego, Olega Dieripaskę)¹⁰. W latach 1996–2000 pomogli prezydentowi Borysowi Jelcynowi poprawić wizerunek, dzięki kontroli mediów, jednak za cenę coraz większych koncesji i grabieży rosyjskiej gospodarki. W rezultacie Rosjanie mocniej odczuli kryzys finansowy z 1998–1999 r. Doszło do zubożenia społeczeństwa i kryminalizacji przedsiębiorstw¹¹. W tym okresie wyróżniano jeszcze jedną grupę społeczną zaznaczającą swoje interesy w rosyjskim życiu politycznym. Byli to szefowie regionów – gubernatorzy, którzy ówczesnie pochodzili z wyborów bezpośrednich i wchodziłi w skład Rady Federacji, wyższej izby parlamentu, zatwierdzającej m.in. dekrety prezydenta¹² (zanim Putin ograniczył przywilej wyborów bezpośrednich do tego organu¹³).

and Leadership in Russia Politics, Macmillan Press, St. Martin's Press, Basingstoke – New York 1998; C.W. Mills, *Elita władzy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961.

⁵ O. Krysztanovskaya, S. White, *The Nomenklatura in Post-Communist Russia*, w: G. Gill (red.), *op. cit.*, s. 82; J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita władzy centralnej w latach 2000–2008*, t. 3, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011, s. 36.

⁶ O. Krysztanovskaja, *Anatomija rossijskoj elity*, Zacharow, Moskwa 2003, s. 73–92.

⁷ Współczesny podział rosyjskiej elity władzy przypomina wcześniejsze struktury władzy. W czasach ZSRS „superelita” była Biurem Politycznym KC KPZR, w czasach carskich – najbliższym otoczeniem cara. Natomiast elity strategiczne odpowiadały członkom Komitetu Centralnego w systemie radzieckim, urzędnikom wojskowym i cywilnym według tabeli rang Rosji carskiej. J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita polityczna o Unii Europejskiej: (tradycja i współczesność)*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2007, s. 59.

⁸ J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita władzy centralnej... op. cit.*; J. Ćwiek-Karpowicz, *Paradygmaty badań nad elitami i transformacją polityczną w Federacji Rosyjskiej*, w: T. Bodio (red.), *Przywódcztwo, elity i transformacje w krajach WNP: Problemy metodologii badań*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2010, s. 361–375.

⁹ Borys Bieriezowski (1946–2013) – zdobył pieniądze na prywatyzacji, był medialnym potentatem, m.in. miał kontrolę nad publiczną stacją telewizyjną ORT, później nazwaną „Pierwyj Kanał”, był zastępcą sekretarza Rady Bezpieczeństwa za czasów Borysa Jelcyna. Przekonywał, że „najbardziej efektywne inwestycje, na które mógł sobie pozwolić członek mający pieniądze w Rosji, to inwestycje w politykę”. *The Rise of Putin and The Fall of The Russian-Jewish Oligarchs*, www.youtube.com/watch?v=Q2Cl8ISv9Is.

¹⁰ Władimir Gusiński również inwestował w media, założył holding Media Most, w skład którego wchodziły telewizja NTW i tygodnik „Itogi”; Michaił Chodorkowski wykupił akcje spółki naftowej Jukos i przekształcił ją w lidera na światowym rynku energetycznym w 2003 r. Jednak kiedy zaczął mieć aspiracje polityczne, został skazany na kolonię karną – oskarżono go o nieprawidłowości w prywatyzacji przedsiębiorstw. Oleg Dieripaska był jedynym oligarchą, który uniknął czystki za czasów Putina. Dorobił się na handlu aluminium. Posiada pakiet większościowy koncernu aluminiowego RUSAL. J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita władzy centralnej... op. cit.*, s. 131–133.

¹¹ D. Kostovicova, V. Bojicic-Dzelilovic, *Persistent State Weakness in the Global Age*, Routledge, London – New York 2016, s. 104.

¹² J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita władzy centralnej... op. cit.*, s. 133.

¹³ Stało się to w 2005 r. Pretekstem był atak terrorystyczny w Biesłanie w 2004 r., o który oskarżono lokalne władze na Kaukazie Północnym. Następnie na fali protestów społecznych w latach 2011–2012 wprowadzono ponownie

Grupą konkurencyjną w stosunku do oligarchów i szefów regionów, rozszerzającą swoje wpływy w strategicznej elicie władzy, byli pracownicy struktur bezpieczeństwa, z których wywodzi się Putin. Znamienne jest, że tuż po wyznaczeniu go na p.o. prezydenta w 2000 r. pierwszy podpisany przez niego dekret gwarantował bezpieczeństwo osobiste ustępującemu prezydentowi Borysowi Jelcynowi i jego rodzinie¹⁴. Ochrona nie dotyczyła jednak zaplecza polityczno-biznesowego pierwszego prezydenta FR. Kiedy więc na antenie ORT dziennikarz skrytykował Putina za późną reakcję na katastrofę okrętu podwodnego „Kursk”, szef telewizji Bieriezowski popadł w niełaskę i musiał wyjechać do Londynu¹⁵. Od tego momentu Putin rozpoczął walkę o wpływy ze starymi, jelcynowskimi oligarchami (w tym z potentatem medialnym – Władimirem Gusińskim). Pokazał też, że nie powinni mieć oni aspiracji politycznych (uwięzienie Michaiła Chodorkowskiego, który przejawiał coraz większe ambicje polityczne), a następnie przyjął rolę arbitra i rozgrywał grę między „liberałami” (postulującymi zwiększenie swobód biznesowych i otwartość na inwestycje zagraniczne) a przedstawicielami regionów i własnym środowiskiem „siłowników” (wojsko, służby specjalne, policja)¹⁶.

Jednocześnie zaczęły rosnąć wpływy biznesmenów powiązanych z Putinem (pracą w Dreźnie i/lub Petersburgu), tzw. oligarchów petersburskich: Sieczina, Timczenki, Czemieszowa, Kowalczuka, braci Rotenbergów, Szamałowa. Część starych oligarchów, tzw. moskiewskich (np. Michaił Fridman, Oleg Dieripaska, Wagit Alekpierow), zachowała majątki i jest tolerowana przez władze, jednak nie ma znaczących wpływów politycznych¹⁷. Wraz z umacnianiem się pozycji politycznej prezydenta również kluczowe stanowiska w państwie zaczęły obsadzać m.in. osoby pochodzące z Sankt Petersburga¹⁸. Różnice między klasycznie rozumianą oligarchią (pieniądze dające władzę), a systemem rosyjskim okresu Putina trafnie ujął ekspert Mark Galeotti: „w Rosji nie możesz kupić władzy za pieniądze, jednak gdy masz władzę, nie musisz martwić się o pieniądze”¹⁹.

Wąski krąg przyjaciół i znajomych Putina zaczął łączyć się więzami rodzinnymi. System ten przybiera mafijno-klanowy charakter²⁰. Oznacza to, że rządy w kraju sprawuje zorganizowana i hierarchiczna grupa osób, których formalne stanowiska nie zawsze odpowiadają faktycznym wpływom. Przykładem jest Igor Sieczin, który jako szef Rosnieftu był w stanie doprowadzić do skazania na kolonię karną ministra gospodarki²¹ Aleksieja Ulukajewa²². Jest to związane z nieformalnymi powiązaniem w ramach elity oraz wykorzystywaniem braku praworządności w Rosji. Elita czerpie nielegalne korzyści (majątki niedające się uzasadnić oficjalnymi zarobkami) i prowadzi działalność przestępczą w kraju (np. wyłudzenia podatkowe, o czym świadczy „sprawa

możliwość wyborów bezpośrednich dla gubernatorów. Formalnie prezydentowi pozostawiono prawo ich odwoływania w przypadku „utruty zaufania”. W 2017 r. doszło do wymiany 19 gubernatorów, którzy mieli przygotować kampanię prezydencką Putina. M. Domańska, *Polityka regionalna Kremla – rok dymisji gubernatorów*, „Komentarze OSW”, nr 257, 15 grudnia 2017 r., www.osw.waw.pl

¹⁴ C. Bohlen, *Yeltsin Resigns: the Overview; Yeltsin Resigns, Naming Putin as Acting President to Run in March Election*, „The New York Times”, 1 stycznia 2000 r., www.nytimes.com.

¹⁵ M.V. Zygar, *Wszyscy ludzie Kremla: Tajne życie dworu Władimira Putina*, Agora, Warszawa 2017, s. 89. Nie zabrakło spekulacji, że został zamordowany, gdyż w 2013 r. znaleziono go powieszzonego. W. Stewart, *Exiled oligarch Boris Berezovsky was murdered because he was about to hand Putin evidence of a coup plot, claims former head of security*, „Daily Mail”, 25 marca 2015 r., www.dailymail.co.uk.

¹⁶ *Ibidem*, s. 108-111.

¹⁷ J. Ćwiek-Karpowicz, S. Secrieru (red.), *Sankcje i Rosja*, PISM, Warszawa 2015, s. 77–79.

¹⁸ I. Kratsev, G. Pavlovsky, *The arrival of post-Putin Russia*, European Council on Foreign Relations, 1 marca 2018 r., www.ecfr.eu; N. Olszanecka, *Między tradycją a nowoczesnością – pozycja armii rosyjskiej w systemie Federacji Rosyjskiej w latach 2007–2012*, rozprawa doktorska, UMK, Toruń 2016, s. 59–60.

¹⁹ J. Hans, *The evidence is strong. Interview by Julian Hans*, „Suddeutsche Zeitung Panama Papers”, <http://panamapapers.sueddeutsche.de>.

²⁰ K. Darwisha, *Putin's Kleptocracy. Who owns Russia*, Simon & Schuster, New York 2014, s. 1–12.

²¹ Ulukajew, krytycznie nastawiony wobec ekspansji Rosnieftu w rosyjskim sektorze energetycznym, został zatrzymany przez FSB i skazany na kolonię karną za rzekome przyjęcie łapówki od Igora Sieczina.

²² I. Wiśniewska, S. Kardaś, *Sprawa Ulukajewa – napięcia w rosyjskiej elicie*, „Komentarze OSW”, nr 255, 1 grudnia 2017 r., www.osw.pl.

Magnickiego²³) i za granicą (np. pranie brudnych pieniędzy). W nielegalne transakcje finansowe w krajach UE zaangażowany był m.in. kuzyn urzędującego prezydenta – Igor Putin. Na skorumpowanym systemie korzystają także „dzieci Kremla”. Syn Igora, Roman, był oficerem FSB²⁴, prowadzi firmę doradczą Putin Consulting. Na jej stronie internetowej jasno mówi o swoim pokrewieństwie z prezydentem Rosji²⁵. Jego spółka tak opisuje swoją działalność: „Biznes w Rosji wiąże się z dużym ryzykiem. Poważne problemy dla przedsiębiorstw stanowią ataki terrorystyczne, niesprawiedliwe orzeczenia sądowe, bezpodstawne roszczenia organów ścigania, organów podatkowych i administracyjnych, niewypłacalność dłużników [...] Zagraniczni inwestorzy są odrębną kategorią przedsiębiorców, którzy regularnie stają się celem nadużyć. Ich działalność w Federacji Rosyjskiej wymaga szczególnej ochrony prawnej. Nasi eksperci mają niezbędne kwalifikacje, aby chronić wasze interesy i aktywa”²⁶. Oznacza to, że „dzieci Kremla” chętnie zarabiają na powiązaniach z władzą, a za odpowiednie pieniądze można „kupić” sobie pewność prowadzenia biznesu i bezpieczeństwo od zagrożeń (prawnych, administracyjnych), przed którymi nie są chronieni zwykli obywatele lub nieświadomi cudzoziemcy chcący działać w Rosji.

Z kolei córka Władimira Putina, Katierina Tichonowa, zarządza funduszem Innopraktika na Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym, którego darczyńcami są m.in. Transnieft, Rosatom, Gazprombank, Rosnieft i Sibur. W 2017 r. Rosnieft był największym „klientem” funduszu Innopraktika – zawarł pięć kontraktów z funduszem o wartości 258,45 mln rubli (ok. 4,07 mln dol.)²⁷.

„Klanowość” rosyjskiego systemu władzy polega na tworzeniu zaufanych grup wpływów dzięki więzom krwi i koligacjom rodzinnym (jak np. małżeństwa dzieci najważniejszych osób elity rosyjskiej)²⁸. Córka Igora Sieczina Inga wyszła za mąż za Dmitrija Ustinowa, syna Władimira, ówczesnego prokuratora generalnego FR²⁹. Syn Nikołaja Szamałowa, jednego z najbliższych przyjaciół Putina³⁰ (w latach 90. wspólnie z rodzinami spędzali wakacje w Davos³¹), Kirył, ożenił się z córką Putina Katieriną. Można też wskazać przykład „włączenia” zachodnich obywateli w rosyjski skorumpowany system poprzez koneksje rodzinne. Przykładem jest mąż starszej córki Putina, Marii, holenderski biznesmen Jorrit Faassen³², który znalazł zatrudnienie w Gazprombanku³³, a następnie w Alfa Group należącej do Michaiła Fridmana – jednego z najbogatszych Rosjan³⁴.

Rosyjska „piramida władzy” to nie tylko superelita i elita strategiczna, ale też coraz liczniej rozrastająca się biurokracja, rzesza urzędników i polityków różnych szczebli, czyli elita polityczna

²³ Siergiej Magnicki był adwokatem pracującym na rzecz Heritage Capital w Moskwie. Odkrył on i nagłośnił przypadek masowej korupcji rosyjskich urzędników, za co został aresztowany i oskarżony o nadużycia finansowe. Bity i torturowany, zmarł w więzieniu w 2009 r., nie doczekawszy procesu. W listopadzie i grudniu 2012 r. amerykański Kongres przegłosował „ustawę Magnickiego”, w wyniku której zakazem wjazdu do USA objęto 18 osób, a ich aktywa bankowe zostały zamrożone. A. Legucka, *Polityka Baracka Obamy wobec Rosji*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2017, nr 2 (69), s. 121–122.

²⁴ *Putin and the Proxies*, op. cit.

²⁵ Putin Consulting, www.putinconsulting.com.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ W czerwcu 2018 r. Innopraktika otrzymała jeszcze jeden kontrakt wart 345 mln rubli. *Fond Katieriny Tichonowej połączil kontrakt «Rosniefti» na 354 mln rublej*, „Wiedomosti”, 10 czerwca 2018 r., www.vedomosti.ru/business/news/2018/06/10/772444-fond-tihonovoi-poluchil-kontrakt.

²⁸ Gleb Frank mąż Ksenii (córki oligarchy Gennadija Timczenki) jest synem byłego ministra transportu Siergieja Franka. *Niewospolnimyj uszczerb druziej Putina*, „Ruspres”, 22 marca 2016 r., www.rospress.org/politics/17845.

²⁹ M.V. Zygar, op. cit., s. 154.

³⁰ S. Shuster, *The Secret French Hideaway Where the Putin Family Spends Its Time and Fortune*, „Time”, 13 czerwca 2017 r., <http://time.com>.

³¹ D. Crawford, M. Bensmann, *Putin's early years*, „Correctiv”, 30 lipca 2015 r., <https://correctiv.org>.

³² *Ibidem*.

³³ S. Grey, A. Kuzmin, E. Piper, *Putin's daughter, a young billionaire and the president's friends*, „Reuters”, 10 listopada 2015 r., www.reuters.com.

³⁴ *New Investigation Sheds Light on Putin's Eldest Daughter*, OCCRP, 1 lutego 2016 r., www.occrp.org.

Rosji. Ich liczba przekracza 6 mln³⁵. Pojawienie się nowych władz lokalnych na Krymie (po 2014 r. także Ministerstwa ds. Krymu) powoduje dodatkowy rozrost administracji. Status urzędników jest wyższy niż reszty społeczeństwa³⁶. Płace w administracji są półtora razy większe od średniego wynagrodzenia, a dodatkowo sami urzędnicy wymuszają na przedsiębiorcach łapówki. Sądząc po zeznaniach podatkowych, 40 tys. rosyjskich urzędników należy do najbogatszych ludzi w kraju³⁷.

W takich okolicznościach elita władzy zaczęła czerpać korzyści z zajmowanej pozycji, kupując nieruchomości, inwestując w przedsiębiorstwa i prowadząc wystawny styl życia. Jednocześnie wpływowe osoby w kraju zaczęły się zastanawiać, jak zabezpieczyć przyszłość swoich dorastających dzieci, gdzie je wykształcić, jaką dać im pracę. Dzięki znajomościom i pieniądзом mogły bez trudu zapewnić swoim dzieciom lepszy start. Tym samym elita władzy zaczęła korzystać z usług oferowanych w zachodnich państwach. Ważnym sposobem zabezpieczenia rodziny stały się inwestycje i lokowanie pieniędzy w zachodnich bankach. Do najważniejszych motywów tej działalności należy zaliczyć:

- **Chęć zysków.** Wolny rynek i praworządność w państwach zachodnich dawały gwarancję bezpieczeństwa dla rosyjskiego kapitału. Możliwość wyprowadzenia pieniędzy z Rosji, inwestowania ich w zachodnie nieruchomości i lokowania na kontach bankowych w rajach podatkowych przyciągała przedstawicieli rosyjskiej elity władzy.
- **Zapewnienie dzieciom wykształcenia w prestiżowych szkołach i uniwersytetach.** W państwach zachodnich można było zdobyć wykształcenie, które zwiększało możliwości zawodowe młodych osób zarówno w Rosji, jak i za granicą.
- **Możliwość ukrycia majątku.** W rajach podatkowych Rosjanie mogą ukryć swoje dochody przed kontrolą podatkową i sądową rosyjskich organów. Szczególnie ważne jest to dla członków elity politycznej, którzy mają obowiązek wykazać, ile zarabiają w kraju.
- **Pragnienie wystawnego życia.** Mimo deklarowanej niechęci wobec zachodnich wartości liberalnych bogaci i wpływowi Rosjanie chętnie korzystają z udogodnień w postaci jachtów, domów mody, zakupów, klinik, wakacji w krajach zachodnioeuropejskich, USA i Kanadzie.
- **Poszukiwanie gwarancji bezpieczeństwa osobistego.** Zagraniczne inwestycje i zdobywanie obywatelstwa innych państw miały na celu zabezpieczenie rodziny na wypadek utraty władzy i konieczności wyjazdu z Rosji.

Równolegle następował proces włączania „dzieci Kremla” do systemu wewnętrznego Rosji. **18 maja 2018 r. po raz pierwszy w historii Federacji Rosyjskiej na członka rządu powołano jedno z „dzieci Kremla”.** Dmitrij Patruszew, starszy syn szefa Rady Bezpieczeństwa Nikołaja Patruszewa, został ministrem rolnictwa. Z wykształcenia jest podobnie jak ojciec oficerem służb specjalnych, ale przez wiele lat pracował w banku. Fakt, że znalazł zatrudnienie w polityce, stanowi jakościową zmianę w systemie władzy w Rosji i wskazuje, że długoterminowym wyzwaniem dla rosyjskiej elity władzy jest utrzymanie jej stanu posiadania. Jest to szczególnie ważne w perspektywie prawdopodobnie ostatniej kadencji Putina, pogorszenia się relacji z państwami zachodnimi (sankcji osobistych), a także kurczenia się bogactwa i rywalizacji wewnątrz elity³⁸. W szczególności dlatego, że „zasoby państwowe, jak bogactwa naturalne czy środki budżetowe, traktowane są tym samym jako łup do podziału pomiędzy grupami wpływu w elicie rządzącej”³⁹.

³⁵ *Odin k semi. Rossija pobila istoricheskie rekordy po czislu gossluzhaszczich*, „Nowyje Izwiestia”, 22 lipca 2017 r., newizv.ru/news/society/22-06-2017/odin-k-semi-rossiya-pobila-istoricheskie-rekordy-po-chislu-gossluzhaschih.

³⁶ *„Strana biurokratow”: Zaczem Rossii stolko czynownikow*, „Karjerist.ru”, 12 lipca 2017 r., <https://careerist.ru/news/strana-byurokratov-zachem-rossii-stolko-chinovnikov.html>.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ A. Legucka, *Wybory Putina*, „Biuletyn PISM”, nr 46 (1619), 22 marca 2018 r., www.pism.pl.

³⁹ *Putin po raz czwarty. Stan i perspektywy Rosji (2018–2024)*, Raport OSW, marzec 2018, s. 11.

Znaczenie drugiej generacji elity władzy w systemie wewnętrznym Rosji

Członkowie rosyjskiej elity władzy zabezpieczają materialnie swoje dzieci, wprowadzając je do biznesu i pomagając im znaleźć zatrudnienie w radach nadzorczych państwowych koncernów i banków. Aby lepiej zrozumieć system władzy i przepływów finansowych w Rosji, należy zwrócić uwagę na rolę, jaką odgrywają w tym kraju potężne koncerny, często zarządzające całymi działami gospodarki. Niezależnie od nominalnej struktury własnościowej zarówno państwowe, jak i prywatne przedsiębiorstwa są często kontrolowane przez ludzi związanych z władzą⁴⁰. Pozwalają one nie tylko generować wpływy do budżetu oraz budować układy korupcyjnych zależności, np. poprzez kontrakty dla wybranych dostawców/wykonawców usług, ale także stanowią ważny instrument w polityce zagranicznej i społecznej państwa.

Na liście 2000 największych firm świata, publikowanej przez Forbesa, znajduje się 27 spółek z Rosji, o wartości od kilku do kilkadziesiątu miliardów dol.⁴¹, a niektóre z nich należą do największych na świecie w swoich branżach (np. Rusal – producent aluminium, Gazprom, Rosneft, Łukoil – branża naftowo-gazowa, Transneft – usługi i sprzęt dla obsługi pól naftowych), tworząc w kraju monopole bądź oligopole⁴². Dwadzieścia z nich zatrudnia łącznie blisko 1,8 mln osób, a lista uwzględnia jedynie spółki akcyjne, nie licząc np. sektora zbrojeniowego (zatrudniającego ok. 2,5 mln osób⁴³), Kolei Rosyjskich (ponad 830 tys. pracowników)⁴⁴ czy Rosatomu, odpowiedzialnego za całość branży nuklearnej (ponad 250 tys. pracowników)⁴⁵. Niektóre z koncernów pomagają rosyjskim władzom prowadzić politykę zagraniczną (np. Gazprom, Rosneft, Rosatom) i stanowią narzędzie wpływów w innych krajach, dzięki miliardowym inwestycjom bądź dostawom surowców i/lub technologii⁴⁶. Pełnienie funkcji kierowniczej w potężnym przedsiębiorstwie świadczy nie tylko o zaufaniu najważniejszych osób w państwie, ale daje też często więcej władzy i pieniędzy, niż funkcje ministerialne.

Energetyka

Rosja jest jednym z największych producentów ropy i gazu na świecie, a branża naftowo-gazowa generuje ok. 20% PKB tego państwa⁴⁷. Dzieci elity władzy umieszczane są często właśnie w kluczowych spółkach energetycznych oraz w powiązanych z nimi podmiotach, które obracają ogromnymi pieniędzmi. Celem tych działań jest nie tylko wzbogacenie się. Zasiadanie we władzach spółek pozwala „dzieciom Kremla” sprawować w imieniu swoich rodziców oraz klanów kontrolę nad strategicznymi koncernami, za których pośrednictwem państwo rosyjskie prowadzi politykę zagraniczną i społeczną. Syn kuzyna Władimira Putina, Michaił Putin, od lat jest zatrudniony w Gazpromie, a w marcu objął funkcję wiceszefa zarządu koncernu⁴⁸. W radzie

⁴⁰ B. Bieliszczuk, *Konkurencja pod kontrolą: perspektywa zastosowania prawa UE wobec Nord Stream 2*, „Biuletyn PISM”, nr 122 (1564), 6 grudnia 2017 r., www.pism.pl.

⁴¹ *The World's Biggest Public Companies 2017 Ranking*, Forbes, www.forbes.com.

⁴² A. Winning, *Russia's Sberbank set to extend economic reach after record year*, „Reuters”, 28 marca 2017 r., www.reuters.com; *Hearing on oligopoly markets. Note by the Russian Federation*, OECD, 29 maja 2015 r., www.oecd.org.

⁴³ R. Conolly, C. Sendstad, *Russia's Role as an Arms Exporter*, Chatham House, marzec 2017, www.chathamhouse.org.

⁴⁴ *Overview*, Russian Railways, <http://eng.rzd.ru>.

⁴⁵ *Rosatom Group*, Rosatom, www.rosatom.ru/en/rosatom-group.

⁴⁶ B. Bieliszczuk, *Rosatom gra w zielone: nowe obszary rosyjskiej współpracy z zagranicą*, „Biuletyn PISM”, nr 49 (1622), 28 marca 2018 r., www.pism.pl.

⁴⁷ H. Simola, L. Solanko, *Overview of Russia's oil and gas sector*, Bank of Finland, 19 maja 2017 r., <https://helda.helsinki.fi>.

⁴⁸ *Mikhail Putin appointed Deputy Chairman of Gazprom Management Committee*, Gazprom, 23 marca 2018 r., www.gazprom.com; V. Soldatkin, C. Lowe, D. Evans, *Putin relative appointed to management of state gas giant Gazprom*, „Reuters”, 23 marca 2018 r., www.reuters.com.

dyrektorów firmy także zasiada starszy syn sekretarza Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej (i byłego szefa FSB) Nikołaja Patruszewa – Dmitrij⁴⁹. Młodszy syn Patruszewa, Andriej, przez trzy lata był doradcą Igora Sieczina, prezesa Rosnieftu⁵⁰, a w 2015 r. jako najmłodszy (34 lata) członek znalazł się w składzie zarządu Gazprom-Nieftu, należącego do Gazpromu potentata na rosyjskim rynku naftowo-paliwowym⁵¹ (jest szefem działu zajmującego się wydobywaniem podziemnym, istotnym m.in. ze względu na zaangażowanie spółki w Arktyce)⁵². Z kolei syn samego Sieczina, Iwan, jest jednym z wicedyrektorów Rosnieftu⁵³. Syn Jurija Kowalczuka, Borys, jest przewodniczącym zarządu Inter RAO⁵⁴, jednej z największych w Rosji spółek zajmujących się wytwarzaniem i przesyłaniem energii elektrycznej (przewodniczącym rady dyrektorów jest w niej Igor Sieczin). W branży energetycznej pracował też syn Siergieja Czemezowa, prezesa technologiczno-zbrojeniowej spółki państwowej Rostech⁵⁵ – Stanisław. Został on zatrudniony w spółce Itera, która przez lata była drugim po Gazpromie największym dostawcą gazu w Rosji (przejętym przez Rosnieft w 2013 r.). Stanisław Czemezow miał kilka ambitnych projektów, m.in. zbudowania światłowodu „Eureka” z Europy do Chin. Chociaż nie został on zrealizowany, z rosyjskiego budżetu wypłynęło ok. 500 mln dol., które ulokowano w rajach podatkowych⁵⁶. Z kolei syn dyrektora Służby Wywiadu Zagranicznego Siergieja Naryszkina, Andriej, znalazł zatrudnienie na wysokich stanowiskach w spółkach energetycznych takich jak Energoprojekt⁵⁷ czy Federalna Kompania Sieciowa (FSK JeES)⁵⁸. FSK JeES jest największym w Rosji koncernem przesyłającym energię.

„Dzieci Kremla” są umieszczane w spółkach energetycznych, dzięki czemu ich rodzice mają pośredni wpływ na przyszłość tych przedsiębiorstw. Ksenia Frank, córka Giennadija Timczenki (jednego z najbliższych przyjaciół i współpracowników Putina), w wieku 26 lat znalazła się w Radzie Dyrektorów Transoilu, spółki odpowiedzialnej za ok. 20% transportu ropy i produktów ropopochodnych w kraju⁵⁹ (od 2011 r. jest odpowiedzialna za strategię firmy)⁶⁰. Syn Nikołaja Szamałowa, (wieloletniego przyjaciela Władimira Putina), Jurij, od lat pracuje w spółkach powiązanych z Gazpromem⁶¹: zasiada m.in. w radzie dyrektorów Gazprom Media⁶² i Gazprombanku⁶³. Natomiast drugiemu synowi Szamałowa, Kiryłowi, który jest zięciem Władimira Putina⁶⁴, w 2014 r. Giennadij Timczenko sprzedał część akcji koncernu petrochemicznego Sibur (pieniądze na ten cel Kirył miał otrzymać z Gazprombanku)⁶⁵. Chociaż przekazywanie

⁴⁹ B. Bielizczuk, *Konkurencja pod kontrolą: perspektywa zastosowania prawa UE wobec Nord Stream 2*, „Biuletyn PISM”, nr 122 (1564), 6 grudnia 2017 r., www.pism.pl.

⁵⁰ Patruszew Nikołaj Płatonowicz, „Zampolit”, <http://zampolit.com/dossier/patrushev-nikolay-platonovich>.

⁵¹ Andrey Patrushev, *Gazprom Neft Pjsc: Profile & Biography*, „Bloomberg”, www.bloomberg.com.

⁵² A. Staalesen, *Patrushev Junior in charge of Prirazlomnaya*, „Barents Observer”, 8 kwietnia 2015 r., <http://barentsobserver.com>

⁵³ *Putin Honors Igor Sechin's Son for 'Longstanding' State Service*, Radio Free Europe / Radio Liberty, 22 stycznia 2015 r., www.rferl.org.

⁵⁴ „Company management”, Inter RAO, www.interrao.ru.

⁵⁵ C. Bowlby, *Vladimir Putin's formative German years*, BBC, 27 marca 2015 r. www.bbc.com.

⁵⁶ *Swiazany odnim kabelem*, „Nowaja Gazieta. Spieckprojekt”, 3 kwietnia 2017 r., <https://krug.novayagazeta.ru/8-odnim-kabelem>.

⁵⁷ D. Trawin, *Putinskije sinekury*, „Rosbalt”, 21 marca 2016 r., www.rosbalt.ru/blogs/2016/03/21/1499796.html.

⁵⁸ A. Murov, *Syn spikera Gosdumy zajmietsia strategijej Fiedieralnoj sietiewoj kompanii*, „Forbes”, 13 września 2012 r., www.forbes.ru/news/125452-syn-spikera-gosdumy-zanimaet-rukovodyashchie-posty-v-fsk-ees.

⁵⁹ *Key facts and figures*, Transoil, <http://transoil.com>.

⁶⁰ *Sowiet Direktorow*, Transoil, <http://transoil.com>.

⁶¹ J. Stubbs, A. Kuzmin, S. Grey, R. Anin, *The man who married Putin's daughter and then made a fortune*, „Reuters”, 17 grudnia 2015 r., www.reuters.com.

⁶² *Yury Shamalov*, Gazprom Media, www.gazprom-media.com.

⁶³ *Board of Directors*, Gazprombank, www.gazprombank.ru.

⁶⁴ W styczniu 2018 r. media informowały o rozwodzie Kirylla Szamałowa i Katieriny Tichonowej (córki Putina), w wyniku którego musiał on pozbyć się części „powierzonych mu” aktywów. *Bizniesmien Kirill Szamałow razwielisia s doczeriu Władimira Putina*, 25 stycznia 2018 r., The Bell, <https://thebell.io/biznesmen-kirill-shamalov-razwelsya-s-docheryu-vladimira-putina>.

⁶⁵ *Putin and the Proxies*, *op. cit.*

udziałów dzieciom wiązało się raczej z praktyką uciekania przed zachodnimi sankcjami (o czym później), a w mniejszym stopniu z koniecznością zapewnienia bogactwa swoim potomkom, istotniejsze było to, że dzieci ważnych osób w państwie zajmowały posady w kluczowych spółkach państwa, dając swoim rodzicom możliwość pośredniego zarządzania nimi. Kirill Szamałow zasiadał w radzie dyrektorów koncernu Sibur, a od 2017 r. był w jego zarządzie, mając możliwość zarabiania pieniędzy, lecz także decydowania o polityce firmy⁶⁶. Syn Borysa Rotenberga, Roman, pracował m.in. w Gazprombanku⁶⁷. Z kolei spółki Arkadija Rotenberga (brata Borysa) otrzymywały m.in. zlecenia przy budowie Nord Stream 1⁶⁸, a obecnie także przy Nord Stream 2⁶⁹. Oznacza to, że „dzieci Kremla” są umieszczane – czasem pomimo braku kompetencji – w ważnych przedsiębiorstwach energetycznych przez rodziców, teściów czy wpływowych kuzynów. W ten sposób stają się ich emisariuszami i dbają o interesy rodziny.

Bankowość

Członkowie rodzin elity często posiadają udziały w instytucjach finansowych lub są umieszczani na kierowniczych posadach w bankach. Michaił Szełomow poprzez swoje spółki jest akcjonariuszem w Banku Rossija⁷⁰, uznawanym za bank kremlowskiej elity⁷¹. O znaczeniu tej instytucji świadczy to, że udziały w niej mają lub mieli ludzie ze ścisłego kręgu elity władzy: Jurij Kowalczyk (przyjaciel Putina z czasów petersburskich), Nikołaj Szamałow⁷², Siergiej Rołdugin (ojciec chrzestny starszej córki Putina) czy Giennadij Timczenko⁷³.

Inny przykład bankowej kariery to syn Aleksandra Bortnikowa⁷⁴ (wieloletniego pracownika FSB, od 2008 r. na czele służby) – Denis, który jest wiceprezesem zarządu jednego z największych banków Rosji, VTB⁷⁵. Piotr Fradkow, syn byłego premiera i wieloletniego szefa wywiadu zagranicznego (SWR), został szefem Promswjazbanku⁷⁶. Z kolei syn Nikołaja Patruszewa, Dmitrij, objął stanowisko prezesa zarządu rosyjskiego banku rolnego – Rosselchozbanku. Pomimo strat finansowych, jakie poniósł ten bank (48 mld rubli w 2014 r.), Dmitrij Patruszew został ogłoszony „Bankierem roku 2015”⁷⁷. Później został ministrem rolnictwa. Natomiast syn Walentyny Matwienko (byłej gubernator Petersburga, obecnie przewodniczącej Rady Federacji) Siergiej przez lata pracował na stanowisku dyrektorskim w jednej ze spółek banku VTB⁷⁸. Następnie zaangażował się m.in. biznes związany ze sprzątnięciem ulic Petersburga⁷⁹.

⁶⁶ *Executive Management*, Sibur, www.sibur.ru.

⁶⁷ S. Grey, E. Piper, *Rising stars among children of Russia's elite*, „Reuters”, 10 listopada 2015 r., www.reuters.com.

⁶⁸ *Corrected: Putin's judo partner jumps in Russia's rich list*, „Reuters”, 15 lutego 2011 r., www.reuters.com.

⁶⁹ J. Kalukow, L. Podobiedowa, *SGM Rotenberga postroit 300 km podwodow k „Siewiernomu Potoku-2”*, RBK, 20 sierpnia 2018 r., www.rbc.ru/business/20/08/2018/5b7a986c9a7947d9913283f4.

⁷⁰ *Putin and the Proxies*, op. cit.; *Relative Wealth in Russia*, OCCRP, www.occrp.com.

⁷¹ S. Bowers, *Bank Rossiya, Kremlin's favoured bank, to be 'frozen out of the dollar'*, „The Guardian”, 20 marca 2014 r., www.theguardian.com.

⁷² *Akcjionery*, Bank Rossija, www.abr.ru.

⁷³ *Putin and the Proxies*, op. cit.

⁷⁴ *Son of Russia's FSB heads Belarusian VTB Bank Board of Directors*, Belsat, 12 lipca 2017 r., www.belsat.eu.

⁷⁵ *Denis Bortnikov*, VTB, www.vtb.com.

⁷⁶ *Fradkov says agrees to become new head of Russia's Promsvyazbank*, „Reuters”, 19 stycznia 2018 r., www.reuters.com.

⁷⁷ *Patruszew-mładszyj stał bankirom goda, niesmotria na rekordnyj ubyток wozglawlajemogo im banka*, „Rosbalt”, 10 stycznia 2016 r., *Management Board*, Russian Agricultural Ban, www.rshb.ru.

⁷⁸ *Matviyenko's Son Quits as VTB Development CEO*, „The Moscow Times”, 17 czerwca 2013 r., www.themoscowtimes.com.

⁷⁹ *The garbage king of St. Petersburg. Matvienko's son returns to big business*, „Crime Russia”, 28 marca 2017 r., www.en.crimerrussia.com.

Kariera w sektorze bankowym pozwala zarobić pieniądze związane z zajmowanym stanowiskiem lub zagwarantować bezpieczeństwo pieniędzy zgromadzonych przez elitę. Umożliwia też prowadzenie operacji prania brudnych pieniędzy i wyprowadzanie majątków poza granice państwa. Syn Siergieja Czemezowa, Stanisław, zarządza aktywami finansowymi zarejestrowanymi w rajach podatkowych (głównie na Brytyjskich Wyspach Dziewiczych)⁸⁰. Ostatnim takim przykładem jest ujawniony przez zachodnie media udział członków rodziny Putina w praniu pieniędzy (m.in. poprzez banki w Niemczech i Estonii). Przez podstawione spółki (zarejestrowane m.in. w Londynie) dokonywali oni tzw. lustranych transakcji, dzięki którym mogli wymienić w zachodnich bankach duże kwoty rubli na dolary z pominięciem odpowiednich instytucji kontrolnych⁸¹. W procedurze uczestniczył Igor Putin, członek zarządu Promsberbanku wykorzystywanego do ww. transferów finansowych (w 2016 r. „zniknęło” z niego ok. 3 mld rubli)⁸². Igor zasiadał także w zarządzie banku RZB⁸³, który prał brudne pieniądze dzięki transakcjom przez Mołdawię⁸⁴.

Biznes i polityka

W rosyjskim systemie mafijno-klanowym powiązania dzieci mają często bezpośredni związek z relacjami rodziców. Aleksandr Winokurov, mąż Jekatieriny Ławrowej (córci szefa MSZ), zaczął karierę w banku inwestycyjnym Morgan Stanley, a małżeństwo z Jekatieriną w 2007 r. pomogło mu w dalszej karierze. W 2011 r., w wieku 28 lat wynegocjował swoje zarobki w grupie/holdingu Summa Group w wysokości 2 mln dol. rocznie⁸⁵. Po trzech latach został dyrektorem generalnym A1 (grupy inwestycyjnej Alfa), a następnie w maju 2017 r. założył własną firmę Marathon Group, inwestującą w aktywa farmaceutyczne, infrastrukturalne i rolnicze⁸⁶. Wtedy też zaczął wchodzić w rynek lekarstw. Tam jednak silną pozycję zajmował Stanisław Czemezow, syn Siergieja Czemezowa, prezesa firmy technologiczno-zbrojeniowej Rostech. Stanisław posiadał 30% udziałów w firmie farmaceutycznej MedPharmTechnology⁸⁷, która w ramach projektu Pharmapolis miała zbudować do 2020 r. pod Moskwą klaster farmaceutyczny – centrum innowacyjnych firm produkujących leki oraz sprzęt medyczny⁸⁸. Pomysł był finansowany przez m.in. przez Rostech, Ministerstwo Przemysłu i Nauki oraz obwód moskiewski. Wejście zięcia Ławrowa do biznesu farmaceutycznego nie było przypadkowe. Czemezowowi opłacało się utrzymywanie dobrych relacji z ministrem spraw zagranicznych Rosji – oznaczało to szanse na nowe kontrakty dla Rostechu jako firmy zbrojeniowej.

Nepotyzm służy jednak nie tylko czerpaniu korzyści materialnych. Dzieci są dla rosyjskiej elity swoistym „wehikułem przetrwania”. Rozszerzanie własnych wpływów oraz tworzenie klanów rodzinno-biznesowych ma na celu nie tylko czerpanie korzyści materialnych ze skorpowanego systemu, ale także zapewnienie bezpieczeństwa osobistego. Rosja nie jest krajem praworządnym, a członkowie elity zdają sobie sprawę, że w przyszłości ich majątki, wolność, a nawet życie mogą być zagrożone przez konkurencyjne klany bądź nowych przywódców państwa. O tym, że nawet najważniejsze osoby w państwie nie mogą czuć się bezpieczne, mogą

⁸⁰ M. Domańska, *Wątki rosyjskie „afery panamskiej”*, „Analizy OSW”, 6 kwietnia 2016 r., www.osw.waw.pl.

⁸¹ L. Harding, *Russian millions laundered via UK firms, leaked report says*, „The Guardian”, 26 lutego 2018 r., www.theguardian.com.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *The Russian Banks and Putin's Cousin*, OCCRP, 22 sierpnia 2014 r., www.occrp.org.

⁸⁴ *The Russian Laundromat Exposed*, OCCRP, 20 marca 2017 r., www.occrp.org.

⁸⁵ E. Zubowa, *Nowyj jappi: kak glawa A1 Aleksandr Winokurov monetiziruet svoi talanty*, 18 maja 2015 r., www.forbes.ru/finansy/igroki/308619-novyi-yappi-kak-glava-a1-aleksandr-vinokurov-monetiziruet-svoi-talanty.

⁸⁶ *About the company*, Marathon Group, <http://en.marathongroup.ru>.

⁸⁷ D. Somow, *Lekarstwo od Czemezowa ili „Nacimbio” dla „swoich?”*, 10 grudnia 2015 r., www.moscow-post.com.

⁸⁸ „Rostehnologii” kormiat bolszuzu siemju Siergieja Czemezowa, „Ruspres”, 28 lutego 2011 r., www.rospress.com/government/7964/.

świadczyć zabójstwo w 2015 r. Borysa Niemcowa (byłego wicepremiera i ministra energii, liberała krytykującego Putina) w centrum Moskwy czy prowokacja Igora Sieczina, wymierzona w niechętnego mu ministra rozwoju gospodarczego, Aleksieja Ulukajewa, w wyniku której został on aresztowany i skazany na kolonię karną⁸⁹. Zagrożeni są także oligarchowie o zbyt dużych ambicjach, jak np. Michaił Chodorkowski, skazany na kolonię karną. Został z niej wypuszczony dopiero wówczas, kiedy nie miał już majątku, pozycji, kontaktów politycznych w kraju i nie mógł realnie zagrozić Putinowi. Rozszerzanie własnych wpływów przez elitę władzy (także dzięki dzieciom i koligacjom rodzinnym), np. w prokuraturze czy służbach specjalnych, ma zapewnić wpływy, a w przyszłości – bezpieczeństwo osobiste. Przykładem może być małżeństwo córki Sieczina z synem prokuratora generalnego Władimira Ustinowa. Z kolei wpływy Siergieja Czemezowa pomogły doprowadzić do skazania oficerów FSB, próbujących wyłudzić pieniądze od spółki Rostechu⁹⁰.

Można także wskazać kasus negatywnego wpływu dzieci na pozycję rodziców w Rosji. Przykładem jest Andriej Jakunin, syn wieloletniego dyrektora Rosyjskich Kolei – Władimira Jakunina. Kiedy w 2015 r. Andriej wystąpił z prośbą o obywatelstwo brytyjskie, jego ojciec musiał ustąpić ze stanowiska dyrektora Kolei (choć nie stracił majątku⁹¹). Część elit odebrała to wręcz jako zdradę państwa pozostającego „w sytuacji konfrontacji z Zachodem”⁹².

W rosyjskim systemie mafijno-klanowym sieć zależności i korzyści tworzy władza polityczna, która odpowiada za generowanie dochodów (a nie odwrotnie, jak jest to w państwach zachodnich), stąd istnieje ścisła korelacja między polityką a biznesem. Układy polityczne gwarantują bogactwo dla przywódcy oraz bliskiego kręgu jego znajomych. Osoby spoza elity władzy nie mogą czuć się bezpieczne, jeżeli utracą zaufanie przywódcy. Pozwalając na to, aby oligarchowie się bogacili, Putin zyskuje lojalnych sobie ludzi, ale tylko do czasu, kiedy ma kontrolę nad ich aktywnościami w kraju⁹³.

Znaczenie rosyjskiej elity drugiej generacji za granicą

Rosyjscy politycy i oligarchowie zabezpieczają swoją przyszłość, „inwestując” w dzieci. Edukacja za granicą, kupno i przepisywanie na rodzinę nieruchomości dają gwarancję przetrwania elicie władzy na wypadek utraty wpływów w kraju (oraz pozwalają ukrywać majątek przed krajowymi służbami). Rosjanie cenią w państwach zachodnich poszanowanie prawa własności oraz zasad wolnego rynku. Dzięki temu mają możliwość zabezpieczenia swoich aktywów – pieniędzy w bankach i wystawnych posiadłości, a jeżeli zachodzi taka potrzeba, mogą skorzystać z usług najlepszych zagranicznych kancelarii prawnych.

Wykształcenie za granicą – westernizacja młodych

Na inwestycję w najlepszą edukację za granicą stać jedynie najbogatszych Rosjan⁹⁴. Średnie wynagrodzenie w Rosji wynosi 35 tys. rubli (ok. 2,5 tys. zł), natomiast opłata za szkołę z internatem w Anglii rocznie może sięgnąć 30 tys. funtów (150 tys. zł). W 99% przypadków Rosjanie

⁸⁹ I. Wiśniewska, S. Kardaś, *op. cit.*

⁹⁰ *Scandal in Moscow's FSB*, Warsaw Institute, 11 lipca 2017 r., www.warsawinstitute.org.

⁹¹ I. Wiśniewska, S. Kardaś, *Sprawa Ulukajewa...*, *op. cit.*

⁹² *Łatyszkij czemodan s 500 tys. dol. i agenty NATO w siemje Jakuninyh*, „Ruspres”, 9 października 2015 r., www.rospres.org.

⁹³ *Zamglawy britanskogo MWD poobieszczal tiazeluju zizn dla inostrannyh wladielcev aktiwow*, TASS, 3 lutego 2018 r., <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4927648>.

⁹⁴ *Mniej zamożni Rosjanie, którzy chcą studiować za granicą, wybierają np. Czechy*. A. Al'-Aiasz, *Żelajuszczich postupit' w inostrannyj wuz stanovitsia bolsze*, „Eurasia.net”, <https://inosmi.ru/social/20180123/241254471.html>.

pobierający naukę na Wyspach umieszczają swoje dzieci w internatach⁹⁵. W Szwajcarii za szkołę prywatną płaci się za rok od 15 tys. do 30 tys. franków (50–110 tys. zł)⁹⁶. W USA za uczelnie publiczne opłata wynosi 8 tys. dol. (27 tys. zł), a za prywatne nawet 29 tys. dol. (100 tys. zł)⁹⁷. Nie dziwi zatem, że prestiżowa brytyjska firma konsultingowa zajmująca się poradnictwem edukacyjnym Bones MacFarlane ma swoje biuro w Moskwie. Koszt jej usług to 10 tys. funtów (48 tys. zł) za znalezienie dobrej szkoły/universytetu, wynegocjowanie warunków umowy i opiekę nad dzieckiem za granicą⁹⁸. Rosjanie są trzecią grupą (po Chińczykach i mieszkańcach Hongkongu) uczącą się w prywatnych szkołach w Anglii. Ich liczba rośnie z roku na rok. Nie spadła nawet po wprowadzeniu sankcji na Rosję przez Unię Europejską (2013 r. – 2150, 2014 r. – 2536, 2015 r. – 2795, 2016 r. – 3266, 2017 r. – 3044)⁹⁹. Zwiększający się popyt na angielskie prywatne szkoły wywołuje frustrację rodziców w Wielkiej Brytanii, wynikającą z faktu, że angielska młodzież będzie kończyła szkoły z „dziećmi oligarchów”¹⁰⁰.

Oligarchowie i wpływowi politycy rosyjscy wolą kształcić swoje dzieci w najlepszych i prestiżowych szkołach oraz uczelniach w Wielkiej Brytanii, Szwajcarii i Stanach Zjednoczonych, nawet jeśli odbiega to od głoszonych przez nich postulatów „zerwania z Zachodem”¹⁰¹. Przykładem może być deputowany partii Jedna Rosja Siergiej Żeleznik, który wielokrotnie krytycznie wypowiadał się na temat Unii Europejskiej i USA. Tymczasem w 2012 r. opozycjonista Aleksiej Nawalny ujawnił, że polityk kształci swoje córki w Szwajcarii i w Londynie¹⁰². Było to tym bardziej kłopotliwe, że odpowiadał on za pracę nad ustawami o potrzebie rejestrowania NGO działających w Rosji jako zagranicznych agentów oraz nad prawem zabraniającym adoptowania rosyjskich sierot przez obcokrajowców¹⁰³. Problem z wizerunkiem miał również rosyjski rzecznik praw dziecka Paweł Astachow, po udzieleniu obszernego wywiadu, okraszonego zdjęciami, o tym, jak ochrzcił swoje dziecko na Lazurowym Wybrzeżu we Francji¹⁰⁴. Wobec ostrej antyzachodniej retoryki fakt studiowania bądź przebywania dzieci w krajach UE i USA jest kłopotliwy dla rosyjskiej elity. Sam Władimir Putin zapewniał, że obie jego córki mieszkają w Rosji i nigdy nie uczyły się poza tym państwem (co jest bardzo wątpliwe)¹⁰⁵. W 2016 r. w rosyjskim parlamencie pojawiały się głosy, aby wprowadzić zakaz kształcenia dzieci urzędników państwowych na zachodnich uczelniach¹⁰⁶. Sprzeciwił się temu rzecznik Putina, Dmitrij Pieskow, m.in. dlatego, że jego córka od lat przebywa w Paryżu¹⁰⁷.

⁹⁵ R. Adams, *Third of students at many British boarding schools come from overseas*, „The Guardian”, 1 września 2016 r., www.theguardian.com.

⁹⁶ J. Topkins-Atkinson, *International & private schools in Switzerland*, „Hello Switzerland”, 2 września 2014 r., www.helloswitzerland.ch.

⁹⁷ *Education at a Glance 2017*, OECD, 2017, www.oecd-ilibrary.org.

⁹⁸ R. Adams, *op. cit.*

⁹⁹ Raporty roczne Independent Schools Council z lat 2013, 2014, 2015, 2016. *ISC Census and Annual Report*, Independent Schools Council, www.isc.co.uk.

¹⁰⁰ R. Adams, *op. cit.*

¹⁰¹ W. Rodkiewicz, J. Rogoża, *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, „Punkt Widzenia OSW”, nr 48, styczeń 2015, www.osw.waw.pl.

¹⁰² N. Lichaczow, *Doczeri Żeleznika*, „Tjournal”, 25 grudnia 2012 r., <https://tjournal.ru/46726-zheleznyak-daughters>; *Żeleznik otwiera na publikację Nawalnogo o żizni jego doczeriej*, „RBK”, 28 października 2016 r., www.rbc.ru/rbcfreenews/58135c3f9a7947340debc6ec.

¹⁰³ E. Hartog, *Was a Russian Politician's Daughter Sacked for Political Reasons? The BBC Doesn't Think So*, „The Moscow Times”, 7 października 2016 r., <https://themoscowtimes.com>.

¹⁰⁴ *Paweł Astachow: „Nas s żenoy pytalis' razvesti”*, „7dniej.ru”, <https://7days.ru/stars/chronic/pavel-astakhov-nas-s-zhenoy-pytalis-razvesti.htm>; *Zazwiedil i smorszczisja*, „Lenta”, 4 lipca 2016 r., <https://lenta.ru/articles/2016/07/04/astakhovhome>.

¹⁰⁵ J. Newton, *They're not 'star children', they continue to study... and are steering clear of politics: Putin gives rare insight into the lives of his two daughters*, „Mail Online”, 17 grudnia 2015 r., www.dailymail.co.uk.

¹⁰⁶ M. Zubow, *Dietiam czynownikow zaprietiat uczit'sia za granicej, jesli ideju odobrit Putin*, „MK.RU”, 15 sierpnia 2016 r., www.mk.ru/politics/2016/08/15/detyam-chinovnikov-zapretyat-uchitsya-za-granicey-esli-ideyu-odobrit-putin.html.

¹⁰⁷ *Dietiam czynownikow zaprietiat uczit'sia za rubieżom*, „Radio Echo Moskwy”, 14 listopada 2016 r., <https://echo.msk.ru/news/1874068-echo.html>.

Elicie politycznej pozbawionej „dodatkowych” – korupcyjnych – źródeł dochodu trudniej jest ulokować dzieci na płatnych uczelniach. Córka ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa – Jekatierina – większość swojej edukacji odebrała za granicą. Kiedy Ławrow pełnił funkcję rosyjskiego ambasadora przy ONZ, uczyła się w prestiżowej, prywatnej Dwight School w Nowym Jorku. Dyplomaty nie było stać na czesne, więc dyrektor placówki zaproponował mu prowadzenie wykładów dla uczniów w zamian za naukę dla córki. Jekatierina, późniejsza bizneswoman, wspominała, że pozycja ojca w niczym jej nie pomogła. Najważniejsze, co od niego otrzymała, to znakomite wykształcenie. Studiowała politologię na Columbia University (2001–2005), a następnie zdobyła tytuł magistra w London School of Economics (2006)¹⁰⁸. W Anglii poznała swojego przyszłego męża, Rosjanina Aleksandra Winokurowa. Twierdziła, że nigdy nie chciała wyjść za mąż za cudzoziemca¹⁰⁹.

Mark Galeotti uważa, że studia Rosjan na amerykańskich uniwersytetach to najlepszy przykład *soft power* USA, który pozwala „pozyskać młode umysły i kolejną generację elit”¹¹⁰. Jednak w przypadku „dzieci Kremla” problemem jest to, że elita rosyjska rzadko ulega zachodnim wpływom kulturowym, chętnie korzystając jedynie z zachodnich dóbr luksusowych. Także „dzieci Kremla” nie traktują demokracji liberalnej jako optymalnego systemu rządów. Uważają, że nigdy się ona w Rosji nie sprawdzi, a ich związki z zachodnim systemem wartości tylko pozornie budują współzależność. Faktycznie pobieranie przez nich nauki i częste przebywanie w krajach zachodnich nie ma wpływu na decyzje władz rosyjskich w polityce zagranicznej i w konsekwencji nie osłabia antyzachodniej retoryki ani agresywnych działań Rosji.

Westernizacja elity jest więc iluzoryczna i powierzchowna, a dzieci rosyjskiej elity przebywające w państwach zachodnich powracają do Rosji, gdzie raczej umacniają patologiczny system lub (w najlepszym wypadku) nie mają na niego żadnego wpływu. Przykłady takie można wymienić wśród zarówno najważniejszych urzędników państwowych, jak i oligarchów. Liza Pieskowa, córka rzecznika Putina z pierwszego małżeństwa, mieszka na co dzień we Francji. Choć nie rozważa powrotu do Rosji i pozytywnie wypowiada się o zachodnim społeczeństwie, po aneksji Krymu przez Rosję odwiedziła Sewastopol, by promować tamtejszą stocznnię¹¹¹. Syn Pieskowa, Nikołaj Choles, dorastał w Londynie, a następnie powrócił do Rosji, gdzie służył w armii (co jest raczej wyjątkiem wśród „dzieci Kremla”) i pracował w telewizji Russia Today – medium propagandowym Rosji¹¹². Roman Rotenberg wychowywał się w Finlandii i studiował w Wielkiej Brytanii, a po przyjeździe do Rosji pracował m.in. w Gazprombanku¹¹³.

Unikanie sankcji

Od 2012 r. Rosja została objęta różnymi sankcjami ze strony państw zachodnich¹¹⁴. Były to obostrzenia sektorowe (nakładane na przedsiębiorstwa, najczęściej energetyczno-zbrojeniowe)

¹⁰⁸ Jekatierina Winokurowa ob otce Siergieje Ławrowie, *rabotie w Christie’s i swojom projekcie Smart Art*, „Marie Claire”, 20 lutego 2017 r., www.marieclaire.ru/karera/ekaterina-vinokurova-interview.

¹⁰⁹ Docz Siergieja Ławrowa: *Ja chotieła swyazat’ žizn’ s russkim*, „Star Hit”, 25 lutego 2017 r., www.starhit.ru/novosti/doch-sergeya-lavrova-ya-hotela-svyazat-jizn-s-russkim-128218.

¹¹⁰ M. de Haldevang, *The US is “greatly reducing” visas for Russians—and it’s going to hurt both countries*, „Quartz”, 22 sierpnia 2017 r., www.qz.com.

¹¹¹ C. Schreck, *Putin Spokesman’s Expat Daughter Makes Splash at Crimean Shipyard*, „Radio Free Europe / Radio Liberty”, 3 sierpnia 2017 r., www.rferl.org.

¹¹² *Putin’s Glamorous Allies*, „Russiangate”, 11 sierpnia 2017 r., www.en.russiangate.com.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ W listopadzie i grudniu 2012 r. amerykański Kongres przegłosował „ustawę Magnickiego”, w wyniku której zakazem wjazdu do USA objęto 18 osób. Siergiej Magnicki był adwokatem pracującym na rzecz Heritage Capital w Moskwie. Odkrył i nagłośnił przypadek masowej korupcji rosyjskich urzędników, za co został aresztowany w Rosji i oskarżony o nadużycia finansowe. Bity i torturowany, zmarł w więzieniu w 2009 r., nie doczekawszy procesu. A. Le-gucka, *Polityka Baracka Obamy wobec Rosji*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2017, nr 2 (69), s. 121.

lub osobiste, które dotknęły odpowiedzialnych za nieakceptowane działania i politykę Rosji. Najważniejsze z nich związane były z agresją Rosji na Ukrainę w 2014 r. Objęto wówczas nimi 91 osób (USA) i 132 (UE). W odpowiedzi prezydent Putin wprowadził kontrsanckcje na produkty zachodnie¹¹⁵. Działania te uderzyły w społeczeństwo rosyjskie. Realne dochody spadły do poziomu z 2007 r., liczba osób najuboższych zwiększyła się w latach 2014–2017 z 16 do 22 mln¹¹⁶. Jednak bliski krąg władzy potrafił zabezpieczyć swój stan posiadania m.in. poprzez transfer pieniędzy za granicę oraz przekazywanie go członkom rodziny. Przepisywanie nieruchomości, udziałów i kont bankowych swoim żonom, kuzynom i dzieciom stało się dla wpływowych Rosjan jednym ze sposobów na utrzymanie swoich majątków i inwestycji za granicą. Tak postąpił Giennadij Timczenko, odsprzedając w 2014 r. 12,5% akcji SOGAZ swojej córce Kseni¹¹⁷. Zabezpieczył też swoje udziały, sprzedając 17% akcji koncernu petrochemicznego Sibur zięciowi Putina, czyli Kiryłowi Szamałowowi¹¹⁸. Podobnie zrobił Arkadij Rotenberg, wobec którego w 2014 r. sankcje wprowadziły Kanada, USA, Szwajcaria, UE i Australia. Zmienił on strukturę swojego biznesu i sprzedał udziały spółki wiertniczej Gazprom Burienie swojemu synowi Igorowi (według danych z 29 grudnia 2017 r. dysponuje on 78,71% udziałów¹¹⁹). Również kolejny z rodziny Rotenbergów, Borys, który jest obywatelem Finlandii, przekazał synowi Romanowi kilka ważnych aktywów (50% spółki Arena Events Oy, hotel Langvik i 49% klubu hokejowego Jokerit)¹²⁰.

Rosyjska elita władzy jest odpowiedzialna za konfrontacyjną politykę państwa. Nastroje antyzachodnie konsolidują społeczeństwo wokół Putina, który stara się z kolei rekompensować oligarchom i politykom straty poniesione w związku z prowadzoną polityką¹²¹. Władze wprowadzają zabezpieczenia instytucjonalne np. w postaci banku, który ma być przeznaczony do obsługi sektora obronnego¹²², aby inne tego typu instytucje nie były narażone na zachodnie sankcje. Jest prawdopodobne, że będzie on także pomagał oligarchom w spłacie ich zobowiązań¹²³. Ponadto 4 kwietnia 2017 r. Władimir Putin podpisał ustawę zmieniającą kodeks podatkowy Rosji, zwalniającą osoby objęte sankcjami od płacenia podatków w Rosji¹²⁴. Media nazwały ten dokument „ustawą Timczenki”, gdyż na jej podstawie oligarcha ten wniósł o zwrot podatku od 2014 r.

¹¹⁵ S. Secrieru, *Russia under Sanctions: Assessing the Damage Scrutinising Adaptation and Evasion*, PISM Report, listopad 2015, www.pism.pl.

¹¹⁶ S. Secrieru, *The real and hidden costs of Russia's foreign policy*, „Brief ISS UE”, luty 2018, www.iss.europa.eu.

¹¹⁷ I. Subbotin, *SSZA naniesli toczecznyje udary po dietiam rossijskoj elity*, „Niezawisimaja”, 28 listopada 2017 r. www.ng.ru/world/2017-11-28/1_7124_hits.html.

¹¹⁸ *Putin and the Proxies*, op. cit.

¹¹⁹ Kompania ma jeszcze dwóch udziałowców, Borysa Rotenberga (16,29%) i Aleksandra Zamianina (5%). Po raz pierwszy zadeklarowano, że nie posiada ona udziałowców zagranicznych. Jeszcze w 2011 r. należała do Gazpromu. W 2014 r. za pośrednictwem zarejestrowanej na Cyprze kompanii Milasi Engineering Limited została przekazana innym udziałowcom. W wyniku kilkunastu transakcji pod koniec 2017 r. przeszła pod obecną trzyosobową zależność.

¹²⁰ *Sanctioned Russian billionaires sell Finnish Hockey Team*, „The Moscow Times”, 10 października 2014 r. <http://themoscowtimes.com>.

¹²¹ A. Cerkez, *Locating the Elusive Putin Money*, OCCRP, 24 października 2017 r., www.occrp.org.

¹²² A. Dyner, *Nowy rosyjski program zbrojeniowy na lata 2018–2027 – znaczenie dla Polski i NATO*, „Komentarz PISM”, nr 7/2018, 29 stycznia 2018 r., www.pism.pl.

¹²³ Władze rosyjskie zaproponowały sposób na obejście sankcji związanych z bankami i przemysłem obronnym. Zdecydowały przenieść ciężar obsługi „toksycznych” transakcji firm objętych sankcjami na jeden bank rosyjski, dotowany z budżetu państwa. Funkcje banku obsługującego sektor obronny ma przejąć Promswjazbank. Wszystkie transakcje związane z zakupami dot. tej sfery mają zostać przekazane przez pozostałe jednostki finansowe temu bankowi (znajdującemu się obecnie pod sanacją Funduszu Konsolidacji Sektora Bankowego). Ma to obronić pozostałe rosyjskie banki przed zachodnimi sankcjami. Promswjazbank – w wypadku zaistnienia takiej możliwości – przygotowuje się do przewalutowania kont wyrażonych w walucie zagranicznej na ruble. „Kommiersant”, RBK, 20 lutego 2018 r., „Biuletyn Ekonomiczny”, Ambasada RP w Moskwie, 16–22 lutego 2018 r.

¹²⁴ *O wniesieniu izmieniij w gławu 23 czasti wtoroj Nalogowo kodeksa Rossijskoj Fiedieracyi*, Fiedieralnyj Zakon Rossijskaja Fiedieracya, 3 kwietnia 2017 r., http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102353822.

Oznaczało to, że każdy, kto „ucierpiał” z tytułu wprowadzonych sankcji, mógł odebrać podatek z okresu ich obowiązywania¹²⁵.

Kolejne sankcje były wprowadzone w związku z rosyjską ingerencją w amerykański proces wyborczy. W 2016 r. Barack Obama na podstawie aktów wykonawczych (*executive orders*) nakazał 35 rosyjskim dyplomatom opuszczenie USA¹²⁶. W kolejnym roku utrzymano i poszerzono zakres amerykańskich sankcji wobec Rosji. 25 lipca 2017 r. amerykańska Izba Reprezentantów zdecydowaną większością głosów (419 do 3), a dwa dni później Senat (98 do 2), przegłosowały ustawę (nr 3364) przeciwko „agresywnym państwom, które naruszają bezpieczeństwo swoich sąsiadów”¹²⁷. Wymieniono w niej Rosję, Koreę Północną i Iran. Donald Trump 2 sierpnia 2017 r. podpisał ten dokument, ograniczający jego kompetencje na rzecz Kongresu w zakresie wprowadzania nowych sankcji i znoszenia starych. Najbardziej bolesne dla rosyjskiej elity były obostrzenia osobiste¹²⁸. Na mocy ustawy, w styczniu 2018 r., Departament Skarbu ogłosił tzw. listę kremlowską, spis polityków i oligarchów, wobec których USA będą mogły w przyszłości wprowadzić sankcje personalne. Wówczas dyskutowano, czy nie objąć obostrzeniami również „dzieci Kremla”. Oceniano to jako konieczność, gdyż to im przekazywane są znaczne sumy pieniędzy¹²⁹, choć jako jedyny na liście sankcyjnej znalazł się mąż córki Putina – Kirył Szamałow. Jednak już 4 kwietnia Departament Finansów USA nałożył sankcje na 24 polityków i oligarchów. Znalazło się na niej nazwisko syna Arkadija Rotenberga z następującym uzasadnieniem: „Igor Rotenberg został wyznaczony do działania w sektorze energetycznym gospodarki Federacji Rosyjskiej. Rotenberg nabył znaczące aktywa od swojego ojca, Arkadija Rotenberga”¹³⁰. Oznacza to jakościową zmianę w rozumieniu znaczenia „dzieci Kremla” w systemie władzy w Rosji.

Zabezpieczenie osobiste

W 2007 r. Zbigniew Brzeziński przekonywał, że rosyjska elita już jest zwesternizowana, gdyż ma swoje majątki na Zachodzie¹³¹. W przypadku Rosjan westernizacja polegała jednak na wykorzystywaniu możliwości, jakie dawały kraje Europy Zachodniej, do poszukiwania alternatywy – planu awaryjnego – na wypadek utraty wpływów w Rosji. Dzięki ułatwieniom, a nawet zachętom dla zagranicznego kapitału, Rosjanie kupowali nieruchomości i inwestowali w Unii Europejskiej. Nie tylko oligarchowie, ale także członkowie elity politycznej często przepisywali posiadłości na członków rodziny (żony i dzieci).

Oprócz zdobywania majątków, bogaci Rosjanie chętnie „kupowali” sobie obywatelstwo Unii Europejskiej, na przykład w zamian za inwestycje pozyskiwali paszporty Cypru i Malty. Według *Global Ranking Passport 2018* są to bardzo atrakcyjne dokumenty, dające obywatelstwo UE oraz bezwizowy wyjazd odpowiednio do 150 i 156 państw¹³². Dzięki nim Rosjanie mogli zabezpieczyć się przed utratą pieniędzy czy płaceniem podatków w kraju. Chętnie więc lokowali swoje fundusze na Cyprze. Sprzyjały temu z jednej strony lepsza ochrona prawna i niższy

¹²⁵ Putin podpisał „zakon Timczenko” ob oswobożdenii ot nalogow rossijan, popawszych pod sankcyi, „Newsru.com”, 6 grudnia 2017 r., www.newsru.com/russia/04apr2017/zakon.html.

¹²⁶ A. Legucka, *Polityka...*, op. cit., s. 127.

¹²⁷ *Countering America's Adversaries through Sanctions Act (CAATSA 3364)*, 2 sierpnia 2017 r., www.treasury.gov.

¹²⁸ Rosyjscy oligarchowie starali się je obchodzić. Aby uniknąć restrykcji ustawy CAATSA 3364 z 2 sierpnia 2017 r., np. zawczasu wymieniali swoje aktywa z dolarów na euro.

¹²⁹ I. Subbotin, op. cit.

¹³⁰ *Treasury Designates Russian Oligarchs, Officials, and Entities in Response to Worldwide Malign Activity*, U.S. Department of the Treasury, 6 kwietnia 2018 r., <https://home.treasury.gov>.

¹³¹ W. Kuznieciewskij, *Putin. Kadrowaja politika. Nie strielajcie w pianista: on priedłagajet wam łuczszjeje iz wozmożnogo*, Centrpoligraf, Moskwa 2017, s. 41–42.

¹³² *Global Passport Power Rank 2018*, Passport Index, www.passportindex.org.

poziom korupcji niż w Rosji, a z drugiej – mała przejrzystość cypryjskiego sektora bankowego¹³³. Jednocześnie rosyjscy biznesmeni otrzymali dodatkowe możliwości reinwestowania w Rosji. Państwo o jednym z najniższych PKB w UE odpowiadało w 2011 r. za ok. 25% zagranicznych inwestycji bezpośrednich w Rosji i ok. 30% inwestycji zagranicznych tego kraju¹³⁴. O skali rosyjskiego zaangażowania w gospodarkę Cypru świadczy to, że władze Rosji ostro zareagowały na warunki pomocy dla tego kraju po kryzysie bankowym¹³⁵. Według uzgodnionych przez UE i Międzynarodowy Fundusz Walutowy zasad pomocy finansowej depozytariusze dwóch największych banków (które restrukturyzowano) mieli stracić minimum 20% wartości swoich lokat (nie dotyczyło to jednak wkładów poniżej 100 tys. euro)¹³⁶. Oznaczałoby to utratę części wkładów rosyjskich polityków i oligarchów. Warto w tym kontekście pamiętać, że nawet 100 tys. euro jest kwotą znacznie przekraczającą możliwości finansowe większości Rosjan. Sam premier Dmitrij Miedwiediew stwierdził wówczas, że jest to „grabież tego, co zagrabione”¹³⁷. Po kryzysie finansowym władze Cypru zaoferowały przyznanie obywatelstwa osobom, które zainwestowały minimum 2 mln euro w nieruchomości lub 2,5 mln euro w państwowe obligacje lub spółki¹³⁸. Według szacunków z 2017 r. od tego czasu przyznano Rosjanom ok. tysiąca paszportów¹³⁹. Raport Ernst & Young z 2017 r., wskazuje, że Cypr, w związku z inwestycjami, wydał obywatelstwo 3322 osobom, z czego 34,3% to Rosjanie (ok. 1139 osób). Jednym z nich prawdopodobnie został oligarcha, magnat aluminium, Oleg Dieripaska, który wg Departamentu Skarbu USA ma związki ze zorganizowaną przestępczością i brał udział m.in. w wymuszeniach (oraz jest podejrzany o zlecenie zabójstwa biznesmena)¹⁴⁰.

Możliwość uzyskania obywatelstwa w zamian za inwestycje wprowadziła też Malta. Po roku można otrzymać paszport Unii Europejskiej¹⁴¹. Każdy członek rodziny, by uzyskać ten dokument, musi uiścić opłatę w wysokości 50 tys. euro. Na podstawie raportów wydawanych rokrocznie przez rząd maltański dziennikarze wyliczyli, że od 2014 r. paszporty UE trafiły do 730 bogatych Rosjan¹⁴². Wśród nich byli Arkadij Wołoż, współzałożyciel koncernu internetowego Yandex (rosyjskiego odpowiednika Google), oraz Paweł Graczew – dyrektor generalnego koncernu Polus, największego w Rosji producenta złota. Na liście są też menadżerowie firmy Kaspersky Lab oraz rosyjskiego przedstawicielstwa koncernu Huawei. Zdaniem Ilji Szumanowa, dyrektora rosyjskiego Transparency International, osoby te „starają się znaleźć spokojny raj dla swoich rodzin i bliskich, a kupując drugi paszport, kupują sobie szansę na lepsze życie”¹⁴³. W ten sposób zabezpieczają się na wypadek procesów karnych lub utraty wpływów w kraju. Jednocześnie sprzyja to nietransparentnym układom politycznym (łącznie z wpływaniem na wybory na Malcie)¹⁴⁴, praniu brudnych pieniędzy, a przez to zwiększaniu szarej strefy w UE¹⁴⁵.

¹³³ P. Tokarski, A. Turkowski, *Problem pomocy finansowej dla Cypru w relacjach UE–Rosja*, „Biuletyn PISM”, nr 32 (1008), 27 marca 2013 r., www.pism.pl.

¹³⁴ D. Trenin, *Russia Kisses Cyprus Good-Bye*, „Carnegie Europe”, 5 kwietnia 2013 r., <http://carnegieeurope.eu>.

¹³⁵ U. Dadush, *The Botched Rescue in Cyprus*, „Carnegie Europe”, 21 marca 2013 r., <http://carnegieeurope.eu>.

¹³⁶ P. Tokarski, A. Turkowski, *Problem pomocy...*, *op. cit.*

¹³⁷ Miedwiediew wściekły na Cypr. „Grabież zagrabione”, „Dziennik.pl”, 25 marca 2013 r., www.dziennik.pl.

¹³⁸ Y. Onaran, V. Silver, *New life in Limassol: If you can't launder Russian money, then launder the Russian*, „Independent”, 15 maja 2017 r., www.independent.co.uk.

¹³⁹ Y. Onaran, V. Silver, *EU Passports for Sale in Cyprus Lure Rich Russians*, „Bloomberg”, 11 maja 2017 r., www.bloomberg.com.

¹⁴⁰ *Treasury Designates Russian Oligarchs, Officials, and Entities in Response to Worldwide Malign Activity*, U.S. Department of the Treasury, 6 kwietnia 2018 r., <https://home.treasury.gov>.

¹⁴¹ A. Łomanowski, *Rosyjscy miliarderzy dostają obywatelstwo Malty*, „Rzeczpospolita”, 10 stycznia 2018 r., www.rp.pl.

¹⁴² „The Malta Government Gazette”, 24 sierpnia 2017 r., www.gov.mt.

¹⁴³ Ch. Brown, *Rich Russians needing an exit strategy turn to Malta, where citizenship is for sale*, „CBC”, 13 stycznia 2018 r., www.cbc.ca.

¹⁴⁴ J. Borg, *Passport buyers from Russia given vote*, „Times of Malta”, 8 maja 2017 r., www.timesofmalta.com.

¹⁴⁵ L. Dobrovol'skaya, Y. Pavlovskaya, I. Shumanov, E. Delia, *How Wealthy Russians buy Maltese Citizenship*, Transparency International Russia, 8 grudnia 2017 r., <https://transparency.org.ru>.

Mniej przywilejów dają inwestycje w rezydenturę. Rosyjscy oligarchowie najchętniej wybierali Wielką Brytanię, Francję i Hiszpanię¹⁴⁶. Początkowo władze brytyjskie były przekonane o pozytywnych aspektach ściągania zagranicznego kapitału. Wielka Brytania, a szczególnie jej stolica, stała się dla rosyjskich polityków i biznesmenów miejscem lokowania kapitału (głównie w nieruchomościach), a także pośrednictwa dla transferu pieniędzy z kraju (w bankach)¹⁴⁷. Zgodnie z raportem Komitetu Doradczego ds. Migracji od 16 października 2014 r. wprowadzono nowe zasady, z których najważniejsza polegała na podniesieniu kwoty inwestycji w obligacje rządowe, kapitał akcyjny lub kapitał pożyczkowy w aktywnych i handlowych spółkach zarejestrowanych w Wielkiej Brytanii do 2 mln funtów¹⁴⁸. Rezydentura daje przywileje potomkom. Na stronie internetowej wydziału imigracyjnego czytamy: „twoje dzieci wjeżdżające do Wielkiej Brytanii jako osoby na utrzymaniu mają prawo do takiej samej bezpłatnej edukacji, jak dzieci brytyjskie. Jeśli chcesz, możesz wysłać swoje dzieci do prywatnej szkoły”¹⁴⁹.

Tabela. Europejskie *golden visa*. Warunki uzyskania obywatelstwa lub rezydentury w państwach Unii Europejskiej

	Rok wprowadzenia	Minimalne inwestycje	Czas uzyskania
Ścieżka uzyskania obywatelstwa			
Cypr	2014	2,5 mln euro	natychmiastowy
Malta	2014	1,15 mln euro	1 rok
Ścieżka uzyskania rezydentury			
Francja	2013	10 mln euro	5 lat
Bułgaria	2009	500 tys. euro	5 lat
Łotwa	2010	35 tys. euro	10 lat
Węgry	2013	250 tys. euro	8 lat
Portugalia	2012	500 tys. euro	6 lat
Hiszpania	2013	500 tys. euro	10 lat
Francja	2013	10 mln euro	5 lat
Irlandia	2012	500 tys. euro	brak danych
Wielka Brytania	1994	1 mln funtów	6 lat
	od 2014	2 mln funtów	
Grecja	2013	250 tys. euro	7 lat

Źródło: oprac. własne na podstawie: J. Gold, A. El-Ashram, *A Passport of Convenience*, „Finance & Development” 2015, t. 52, nr 4, www.imf.org; *Tier 1 (Investor) visa*, „GOV.UK”, www.gov.uk/tier-1-investor.

W ciągu pięciu lat od 2008 r. liczba brytyjskich rezydentów poszerzyła się o 433 rosyjskich milionerów¹⁵⁰. Zaraz po Rosjanach byli Chińczycy (419)¹⁵¹. W 2013 r. Rosjanie stali się największym inwestorem w tzw. Moskwie nad Tamizą, wydając 500 mln funtów. Jednak doniesienia dotyczące prania brudnych pieniędzy pokazują, że w nielegalne operacje finansowe (w które zamieszany był m.in. Igor Putin) zaangażowano spółki właśnie z Cypru i Wielkiej Brytanii¹⁵².

¹⁴⁶ A. Rettman, *Malta free to sell EU citizenship, commission says*, „EU Observer”, 14 listopada 2013 r., <https://euobserver.com>.

¹⁴⁷ *UK Immigration*, www.ukimmigration.com.

¹⁴⁸ *Changes to the UK Tier 1 (Investor) Visa Route*, „Gowling WLG” 17 października 2014 r., <https://gowlingwlg.com>.

¹⁴⁹ *UK Immigration*, *op. cit.*

¹⁵⁰ V. Groskop, *How the Ukraine crisis is affecting Russians in Moscow-on-Thames*, „The Guardian”, 6 kwietnia 2014 r., www.theguardian.com.

¹⁵¹ *Tier 1 (Investor) Route*, Migration Advisory Committee 25 lutego 2014 r., s. 22, <https://assets.publishing.service.gov.uk>.

¹⁵² L. Harding, *op. cit.*

W latach 2011–2014 za pośrednictwem fikcyjnych pożyczek zagranicznych spółek z siedzibą na Wyspach rosyjski kapitał w wysokości 26,7 mld dol. został wyprowadzony z Rosji przez Mołdawię i Łotwę¹⁵³. Środki pochodziły z oszustw, fałszowania państwowych kontraktów i uchylania się od niepłacenia podatków i ceł. Organizatorzy stworzyli sieć 21 firm z siedzibą w Wielkiej Brytanii, na Cyprze i w Nowej Zelandii, prowadzonych przez podstawionych właścicieli. Aby wyprać pieniądze, stworzyli oni fałszywe zadłużenie wśród niektórych z tych podstawionych firm, a następnie skorumpowany mołdawski sędzia nakazywał rosyjskiemu przedsiębiorstwu spłatę pieniędzy na konto kontrolowane przez sąd. Dalej były one wypłacane bezpośrednio z tych kont w Mołdawii i wydawane na całym świecie¹⁵⁴. Płatności trafiły do 96 krajów, niemal bez przeszkód przepływając do największych banków świata. Sprawa zamieszania w ten proceder banków w Wielkiej Brytanii wstrząsnęła opinią publiczną na wiosnę 2017 r. W związku z tym we wrześniu 2017 r. zmieniono ustawę o dochodach z przestępstw Criminal Finance Act, dając władzom brytyjskim narzędzie do ścigania m.in. oligarchów rosyjskich na Wyspach. Minister bezpieczeństwa Ben Wallace na początku 2018 r. zwrócił się do nich: „Przyjdziemy po was i po wasze aktywa i sprawimy, że otoczenie, w którym żyjecie, stanie się nie do zniesienia”¹⁵⁵. Przewiduje ona zakaz posiadania majątku o nieznanym pochodzeniu. Pozwoli to władzom wymagać od właścicieli wyjaśnienia pochodzenia wszelkich podejrzanych aktywów o wartości ponad 50 tys. funtów (ok. 334 tys. zł)¹⁵⁶.

Transparency International zidentyfikowało 176 brytyjskich nieruchomości o wartości 4,4 mld funtów, zakupionych przez osoby, które podejrzewano o pranie pieniędzy (940 mln z tej kwoty było związane z Rosjanami). Organizacja ta przekonuje, że rynek nieruchomości oraz system bankowy w Wielkiej Brytanii są celem skorumpowanych osób starających się ukryć swoje bogactwo. W największym stopniu dotyczy to tajemnicy finansowej w terytoriach zamorskich i zależnych od Korony, w których można ukryć pieniądze. Dlatego w raporcie dotyczącym korupcji Rosjan w Wielkiej Brytanii, przygotowanym w maju 2018 r. w Izbie Gmin, została przywołana opinia, że „należy patrzeć na rosyjskich oligarchów jak na klasę. Nieważne, jak bardzo się różnią. Jeden jest właścicielem klubu piłkarskiego, inny daruje pieniądze na szkołę w Oksfordzie, jeszcze kolejny siedział w rosyjskim więzieniu przez sześć lat za komunizm lub był urzędnikiem państwowym. Wszyscy oni mają bardzo szczególne cechy wspólne. Nie są oni *self-made businessmen* w sensie amerykańskim. Każdy z nich zarobił pieniądze dzięki powiązaniom z rosyjskim rządem”. Dalej autorzy raportu przekonują, że należy nie tylko wprowadzać rozwiązania legislacyjne zwiększające transparentność transakcji i własności oraz przeciwdziałające praniu brudnych pieniędzy, ale także stosować je przez policję i sądy¹⁵⁷.

Ucieczka oligarchów z kraju była dla Putina porażką wizerunkową, zwłaszcza jeśli krytykowali oni skorumpowany rosyjski system władzy. Zdecydowanym krytykiem prezydenta był Borys Bieriezowski, którego ciało zostało odnalezione w 2013 r. w mieszkaniu w Londynie (jako oficjalną przyczynę podano samobójstwo). Putin starał się więc przekonać oligarchów do powrotu do kraju, płacenia podatków i prowadzenia firm w Rosji. Po aneksji Krymu rosyjskie władze ograniczyły rosyjskim urzędnikom możliwości bogacenia się i podróżowania za granicę. Na pracowników budżetowych naciska się, by odpoczywali na zaanektowanym półwyspie. Rosyjskie władze zażądały od państwowych firm przedstawienia raportów o liczbie pracowników spędzających wakacje w Rosji. Uchwalono również, że rosyjscy obywatele o podwójnym obywatelstwie

¹⁵³ *The Russian Laundromat Exposed*, OCCRP, 20 marca 2017 r., www.occrp.org.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ *Russian Oligarchs in Britain Will Be Asked to Explain Wealth*, „Radio Free Europe / Radio Liberty”, 3 lutego 2018 r., www.rfel.org.

¹⁵⁶ B. Kentish, *Oligarchs suspected of corruption face being forced to explain source of their wealth*, „Independent”, 3 lutego 2018 r., www.independent.co.uk.

¹⁵⁷ *Moscow's Gold: Russian Corruption in the UK. Eighth Report of Session 2017–19*, House of Commons Foreign Affairs Committee, maj 2018, www.parliament.uk.

muszą zgłaszać ten fakt do rejestracji. Ponadto służbom mundurowym ograniczono liczbę wyjazdów zagranicznych, a niektórym urzędnikom zabroniono nabywania zagranicznych aktywów¹⁵⁸. Rosyjskiej władzy najbardziej zależy na możliwości kontroli i egzekwowania lojalności bogatych Rosjan względem elity strategicznej. Putin wielokrotnie dawał im do zrozumienia, że bez jego wpływów mogą stracić nie tylko pieniądze. 19 października 2017 r. na spotkaniu z międzynarodowym audytorium w klubie Wałdaj opowiedział anegdotę: „Pewnego dnia oligarcha odkrywa, że zniknęły wszystkie jego pieniądze, i mówi do żony, że będą musieli sprzedać swoje piękne samochody, wspaniałe domy i przeprowadzić się do starego mieszkania w Moskwie. Pyta więc swoją wybrankę, czy nadal go będzie kochała. A żona odpowiada: oczywiście, i będę za tobą bardzo tęsknić”¹⁵⁹.

Jednocześnie owa współzależność nie powstrzymała władz rosyjskich przed zamordowaniem na terytorium Wielkiej Brytanii byłego pułkownika KGB/FSB, niepokornego wobec Putina – Aleksandra Litwinienki – w 2006 r. Nie był to odosobniony przypadek: 4 marca 2018 r. rosyjski wywiad wojskowy próbował otruć gazem bojowym podwójnego szpiega Siergieja Skripała oraz jego córkę Julię. Władze brytyjskie zdecydowały się ekshumować również syna i żonę Skripała, podejrzewając, że nie umarli z przyczyn naturalnych¹⁶⁰. Brytyjska policja, dotychczas wstrzeźmięzliwa ze względu na wpływy finansowe, jakie mieli Rosjanie na Wyspach, podjęła zdecydowane działania¹⁶¹. Również rząd Wielkiej Brytanii rozpoczął kampanię polityczną przeciwko Rosji. Wiele państw zgodziło się z uzasadnieniem rządu brytyjskiego, według którego Rosja dokonała ataku chemicznego na terytorium obcego państwa, i na znak solidarności wydalilo rosyjskich dyplomatów (ponad 150 osób). Część państw dodatkowo nałożyła na Rosję sankcje. Premier Theresa May, przemawiając 6 września 2018 r. w parlamencie, przekonywała: „Nie ma miejsca dla ich [Rosjan] pieniędzy w naszym kraju”. Jednak raport Izby Gmin dotyczący korupcji Rosjan na Wyspach wskazuje, że ograniczenie tych wpływów będzie trudne¹⁶².

¹⁵⁸ J. Ćwiek-Karpowicz, S. Secrieru (red.), *op. cit.*, s. 74–75.

¹⁵⁹ Oryg.: Oligarch who discovers that he has lost all his money and tells his wife that they will have to sell the fancy cars and houses and move back to the old apartment in Moscow. When the oligarch asks her if she will still love him, she says “yes and I will miss you very much”, *Valdai 2017: Reactions from a newbie*, Russian Military Reform, 30 października 2017 r., <https://russiamil.wordpress.com>.

¹⁶⁰ *Na kładbyszczce, gdzie pochoronien syn eks-sotrudnika GRU Skripala, eksgumirowali tieło*, „Dp.ru”, 9 marca 2018 r., www.dp.ru.

¹⁶¹ J.R. Schindler, *Poisoned Spy Is a Warning to the West, Courtesy of Putin*, „Observer”, 7 marca 2018 r., <http://observer.com>.

¹⁶² *Moscow's Gold...*, *op. cit.*

ZAKOŃCZENIE

7 maja 2018 r. 65-letni Putin rozpoczął kolejną, najprawdopodobniej ostatnią, kadencję prezydenta FR. W systemach autorytarnych jest to trudny moment dla elity władzy, rodzący pytania o utrzymanie materialnej i osobistej pozycji w systemie, a także o zabezpieczenie rodziny na przyszłość. Ewentualna zmiana członków elity wpłynie także na „dzieci Kremla”. Dlatego w ich interesie jest utrzymanie wpływów w państwie, co nie wyklucza zaangażowania w politykę w Rosji. Przykład Dmitrija Patruszewa – jednego z „dzieci Kremla” – w funkcji ministra rolnictwa w nowym rządzie Rosji może stanowić początek tego trendu. Wiele z nich zastanawia się zapewne, czy Putin, a w perspektywie jego następcy, nadal pozwoli im utrzymać przywileje. Rosyjski system polityczno-biznesowy daje możliwość bogacenia się dzięki osobistym powiązaniom z władzą. Sprawia to, że formalne funkcje polityczne często nie odzwierciedlają faktycznej pozycji w systemie władzy w Rosji (np. sprawa aresztowania Ulukajewa przy udziale Sieczina). Nieprzejrzystość tych układów może generować w przyszłości kryzysy wewnętrzne, w szczególności w perspektywie zachwiania pozycji lidera.

Złudna okazała się polityka nastawiona na westernizację członków rosyjskiej elity władzy i ich dzieci. Praktyka pokazała, że współzależność Rosji z krajami Europy oraz z USA pozwala członkom elity co najwyżej korzystać z dóbr konsumpcyjnych, oferowanych za granicą, co nie przekłada się na decyzje Rosji w sferze polityki zagranicznej. Kolejna generacja rosyjskiej elity, która obecnie robi karierę w biznesie, nie angażując się (jeszcze) w politykę, utrwała patologię rosyjskiego systemu. Dopóki może cieszyć się bogactwem, nie jest zainteresowana zmianą antyzachodniej retoryki, która konsoliduje społeczeństwo i zwiększa poparcie dla elity władzy.

Rządzący Rosją zdają sobie sprawę, że ich kraj nie jest praworządny, a bezpieczeństwo majątku oraz osobiste najlepiej zagwarantują najbardziej zaufani ludzie. Dzieci i rodziny rosyjskich oligarchów są umieszczane w biznesie prywatnym i państwowym i raczej nie pełnią funkcji publicznych. Pozwala to na przekazywanie osobistych majątków lub ważnych obszarów zarządzania państwem bez zbytniego eksponowania bliskich (co wiąże się także z brakiem politycznej odpowiedzialności). Kolejna generacja obecnie jest włączana w rosyjski system władzy, jednak nie poprzez funkcje polityczne, ale gospodarcze. Powodem takiego stanu rzeczy mogą być zbyt duże aspiracje polityczne „dzieci Kremla”, zagrażające pozycji obecnych rządzących, którzy nie chcą wystawiać lojalności bliskich na próbę. Niemniej w perspektywie zmiany pokoleniowej mogą one wejść w skład zarówno elity strategicznej (podejmującej decyzje w państwie), jak i superelity, skupionej wokół prezydenta FR.

REKOMENDACJE

1. **„Dzieci Kremla” powinny być traktowane jako część systemu władzy w Rosji.** Państwa zachodnie nie powinny oczekiwać, że po Putinie nadejdzie pokolenie antyputinowskie, a potomkowie obecnej elity władzy – „dzieci Kremla” – dokonają zmiany systemu. Korzystają oni bowiem z dobrodziejstw obecnego stanu rzeczy i będzie im zależało na jego trwaniu. Każda reforma mogłaby naruszyć stan ich posiadania. Dlatego projektując kierunki polityki zagranicznej wobec Rosji, należy zwracać uwagę także na drugą generację rosyjskiej elity władzy, która będzie prawdopodobnie rządziła Rosją. Jest to szczególnie istotne w perspektywie nadchodzącej ostatniej kadencji Putina.
2. **Obecnie istnieją niewielkie możliwości zmiany polityki rosyjskiej dzięki oddziaływaniu poprzez *soft power* na „dzieci Kremla”.** Kolejne pokolenia oligarchów pobierające naukę w szkołach i na uniwersytetach zachodnich nie będą poddawały się wpływowi zachodnich wartości, także ze względu na kryzys modelu liberalnej demokracji. Dlatego też państwa zachodnie powinny rozważyć dwutorowe podejście do elity drugiej generacji w Rosji. Osobiste ograniczenia powinny być skutecznym narzędziem przeciwko „dzieciom Kremla”, ponieważ przejmują one kontrolę nad głównymi aktywami w kraju. Jednocześnie drugi tor polityki państw zachodnich obejmujący dialog powinien w większym stopniu skupić się na wsparciu rosyjskiego społeczeństwa obywatelskiego. To zwykli Rosjanie, a nie skorumpowane elity, pozostaną najbardziej prawdopodobnym źródłem politycznych zmian w tym kraju.
3. **Przenikanie rosyjskiego kapitału do państw zachodnich powoduje erozję europejskiego systemu ekonomicznego, politycznego i prawnego.** Służby antykorupcyjne powinny dokładnie kontrolować przepływy finansowe nie tylko członków rosyjskiej elity, ale także ich rodzin. Jednocześnie działania „dzieci Kremla” pokazują, że są one skłonne do wykorzystywania swoich posad do nadużyć (jak np. oszustwa, pranie brudnych pieniędzy). Działalność nowej generacji rosyjskiej elity korumpuje także polityków i banki zachodnie (łapówki, wyprowadzanie i pranie brudnych pieniędzy), a politycznie – osłabia zdolność państw zachodnich do politycznej odpowiedzi na agresywne działania Rosji.
4. Sankcje powinny się koncentrować na członkach rodziny elity władzy, która jest odpowiedzialna za prowadzenie agresywnej polityki Rosji. **Obstrzeżenia osobiste, które dotyczą bezpośrednio polityków i biznesmenów z rosyjskich kręgów władzy, stanowią realne i dotkliwe narzędzia karania Rosji za bezprawne działania na arenie międzynarodowej.** Istnieje niewielkie prawdopodobieństwo nałożenia restrykcji na członków rodzin, jednak należy rozważyć wypracowanie takich zapisów sankcyjnych, w których transfer nielegalnie zdobytych pieniędzy czy nieruchomości na członków rodziny dawałby podstawy do ograniczania wpływów „dzieci Kremla”. Na poziomie międzynarodowym, w UE czy OECD, należy przeciwdziałać istnieniu tzw. offshore’ów, w których rosyjscy przywódcy (i ich rodziny) ukrywają nielegalne dochody. Dotyczy to zarówno ścisłej elity, jak i rosyjskich oligarchów i polityków niższego szczebla. Warto pamiętać, że lokują oni swoje pieniądze nie tylko w rajach podatkowych, ale także w krajach Europy, np. w Wielkiej Brytanii.

INDEKS OSÓB

Legenda: (B) – bratanek; (C) – córka; (K) – kuzyn; (M) – matka; (MŻ) – współmałżonek; (O) – ojciec; (R) – rodzeństwo; (S) – syn; (T) – teść; (W) – wuj.

Imię i nazwisko	Data ur.	Rodzina	Sektor*	Funkcje*	Aktywa*	Sankcje na rodzinę
Bortnikow Denis	1974	Aleksandr Bortnikow (O)	Bankowość	Wiceprezes zarządu banku VTB		(O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 25 lipca 2014 r.
Czemiezow Stanisław	1973	Siergiej Czemiezew (O)	Farmaceutyka IT Ropa i gaz	Były pracownik spółki wydobywczej Itera	Udziały w firmie farmaceutycznej Medfarmatechnology Zarządzał projektem Pharmapolis finansowanym przez Rostech, Ministerstwo Przemysłu i Nauki, Obwód Moskiewski	(O) USA: Individual [Ukraine-EO1361] (O) USA: lista kremłowska (29 stycznia 2018 r.) (O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 12 września 2014 r.
Fradkow Piotr	1978	Michaił Fradkow (O)	Bankowość	Szef banku Promswjazbanku		(O) USA: [Ukraine-EO1361] (O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 25 lipca 2014 r.
Frank (Timczenko) Ksenia	1985	Giennadij Timczenko (O)	Ropa i gaz	Członek rady dyrektorów Transoil	W 2014 r. nabyła 12,5% akcji SOGAZ	(O) USA Individual [UKRAINE-EO13661]
Kowalczyk Borys	1977	Jurij Kowalczyk (O)	Energetyka	Przewodniczący zarządu Inter RAO	Udziały w Inter RAO	(O) USA Individual [UKRAINE-EO13661] (O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 30 lipca 2014 r.
Matwijenko Siergiej	1973	Walentina Matwijenko (M)	Bankowość	Przez lata pracował na stanowisku dyrektorskim w jednej ze spółek banku VTB		(M) USA: lista kremłowska (M) UE: podstawa prawna 2016/1661 (OJ L249), wciągnięta na listę 21 marca 2014 r.
Patruszew Dmitrij	1977	Nikołaj Patruszew (O) Andriej Patruszew (R)	Ropa i gaz Bankowość	Członek rady dyrektorów Gazpromu Prezes zarządu rosyjskiego banku rolnego – Rosselchozbanku Minister rolnictwa		(O) USA: Individual [Ukraine-EO1361] (O) USA: lista kremłowska (29 stycznia 2018 r.) (O) UE: podstawa prawna 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 25 lipca 2014 r.

Imię i nazwisko	Data ur.	Rodzina	Sektor*	Funkcje*	Aktywa*	Sankcje na rodzinę
Patruszew Andriej	1981	Nikołaj Patruszew (O) Dmitrij Patruszew (R)	Ropa i gaz	Członek zarządu Gazprom-Nieftu		(O) USA: Individual [Ukraine-EO1361] (O) USA: lista kremlowska (29 stycznia 2018 r.) (O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 25 lipca 2014 r. (O) USA: lista kremlowska (29 stycznia 2018 r.)
Pieszkowa Liza	1998	Dmitrij Pieskow (O)				
Putin Igor	1953	Władimir Putin (K) Roman Putin (S)	Bankowość	Były członek zarządu Promsberbanku oraz banku RZB	Udziały w Promsberbanku oraz banku RZB	
Putin Michaił	1967	Władimir Putin (W)	Ropa i gaz	Wiceszef zarządu Gazpromu		
Putin Roman	1977	Igor Putin (O) Władimir Putin (W)	Konsulting	Szef Putin Consulting		
Rotenberg Igor	1973	Arkadij Rotenberg (O) Borys Rotenberg (W) Roman Rotenberg (K)	Ropa i gaz		Otrzymał od ojca udziały w spółce wiertniczej Gazprom Burtienie	Objęty sankcjami USA z 6 kwietnia 2018 Individual [Ukraine-EO1361] (O) USA: Individual [Ukraine-EO1361] (O) USA: lista kremlowska (29 stycznia 2018 r.) (O) (UE: 2017/1374 (OJ L194), data wciągnięcia na listę 14 marca 2014 r.
Rotenberg Roman	1981	Borys Rotenberg (O) Arkadij Rotenberg (W) Igor Rotenberg (K)	Bankowość Inne	Pracował m.in. w Gazprombanku	Otrzymał od ojca 50% spółki Arena Events Oy, hotel Langvik i 49% klubu hokejowego Jokertit	(O) USA: Individual [Ukraine-EO1361]

Imię i nazwisko	Data ur.	Rodzina	Sektor*	Funkcje*	Aktywa*	Sankcje na rodzinę
Sieczin Iwan	1989	Igor Sieczin (O)	Ropa i gaz	Wicedyrektor w Rosnieftie		(O) USA: Individual [Ukraine-EO1361]
Szamałow Kirył	1982	Nikołaj Szamałow (O) Katerina Tichonowa (Putina) (MŻ) Jurij Szamałow (R)	Petrochemia	Wiceszef zarządu Sibur	Udziały w koncernie Sibur	USA: lista kremłowska (29 stycznia 2018 r.) Objęty sankcjami USA z 6 kwietnia 2018 r. [Ukraine-EO13662]. (O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 30 lipca 2014 r.
Szamałow Jurij	1970	Nikołaj Szamałow (O) Kirył Szamałow (R)	Bankowość Media	Członek rady dyrektorów Gazprom Media i Gazprombanku		(O) UE: 2015/1514 (OJ L239), wciągnięty na listę 30 lipca 2014 r.
Szelomow Michaił	1968	Władimir Putin (W)	Bankowość		Przez swoje spółki posiada udziały w Banku Rossija	
Winokurow Aleksandr	1983	Jekatierina Winokurowa (Ławrowa) (MŻ) Siergiej Ławrow (T)	Inwestycje	Były dyrektor generalny spółki inwestycyjnej A1 Szef spółki inwestycyjnej Marathon Group		(T) USA: lista kremłowska (29 stycznia 2018 r.)

* Wybrane przykłady.

Źródło: oprac. własne na podstawie: *European Union Consolidated Financial Sanctions List*, European Commission, 25 kwietnia 2018 r., <https://data.europa.eu>; *Office Of Foreign Assets Control Specially Designated Nationals and Blocked Persons List*, 18 kwietnia 2018 r., www.treasury.gov.

PISM

POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH
THE POLISH INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM) jest jednym z najbardziej wpływowych instytutów badawczych zajmujących się sprawami międzynarodowymi w Europie Środkowej i Wschodniej. Sytuując się pomiędzy światem polityki a niezależną analizą, PISM zapewnia wsparcie decydentom i dyplomatom, inicjuje publiczną debatę ekspercką oraz upowszechnia wiedzę o współczesnych stosunkach międzynarodowych. Działalności PISM przyświeca przekonanie, że proces podejmowania decyzji na arenie międzynarodowej powinien się opierać w jak największym stopniu na wiedzy płynącej z rzetelnych i wiarygodnych badań. PISM realizuje własne i międzynarodowe projekty badawcze, przygotowuje raporty i analizy oraz współpracuje z instytucjami o podobnym profilu na świecie.

POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH
THE POLISH INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS
UL. WARECKA 1A, 00-950 WARSZAWA
TEL. (+48) 22 556 80 00, FAX (+48) 22 556 80 99
PISM@PISM.PL, WWW.PISM.PL

ISBN 978-83-66091-10-8 (PB)
ISBN 978-83-66091-11-5 (E-BOOK)